
ПРЕСТЪПЛЕНИЯТА В БАКУ ПРЕЗ 1918 Г. И ОТЗВУКЪТ В ЧУЖБИНА

Теодор ДЕЧЕВ*
Ивайло ПОПОВ**

The text concerns a case study of an act of extreme violence in Baku in March 1918. Bolshevik troops, together with the paramilitaries of the Armenian socialist and nationalist Dashnaksutyun party attacked the Muslim districts of Baku. The victims are estimated between 3000 and 12000. The estimation of 3000 victims is given by the leader of the Bolsheviks – Stepan Shaumian and it concerned only the first two days of the battle and the area of the center of the city of Baku. The historical, ethnical and political contexts of the Baku massacre are analyzed in the text, together with the motivation of the Bolshevik leaders and personally of Stepan Shaumian for such a bloody approach against the Azerbaijan Muslims. A set of thirty documents, which cover the whole correspondence between Lenin and Shaumian for the period 7 (20) October 1917 – 2 July 1918 is attached. Most of them are not familiar to the public and are presented in Bulgarian for the first time. The conclusion is that the aim of the Bolsheviks and personally of Shaumian was to sabotage the announcement of the independence of the Transcaucasus and to keep the control of Soviet Russia on Baku and on the oil industry there. Following his aim he created a tactical alliance with the Dashnaksutyun party. This way he gained two profits – got a strong military support and contradicted the Armenian and Azerbaijan main national forces – the Dashnaksutyun party and the Musavat party. The Dashnaksutyun party played the role of the „useful idiots“, following Lenin’s specific way of expression.

Предложеният по-долу текст е част от изследване на крайните форми на жестокост, проявявани по време на военни действия в най-ново време. Той е резултат от продължителна по време съвместна работа на двамата автори. Написаното по никакъв начин не трябва да се приема като опит за създаване на негативно отношение към арменците, където и да живеят те – в Армения, в Нагорни Карабах или в България. Също така по

* Авторът е доцент, доктор във Висшето училище по сигурност и икономика – Пловдив.

** Авторът е студент магистърска програма във Висшето училище по сигурност и икономика – Пловдив.

никакъв начин не бива да се търси каквато и да е връзка между публикацията и неотдавнашното посещение на президента Румен Радев в Армения.

Изследването на днешните конфликти в „горещи точки“ като Закавказието неминуемо изисква връщане към минали събития, които са създали далече отиващи във времето стереотипи на взаимна ненавист между отделните закавказки народи, особено между азербайджанците и арменците. Тази година, на 31.03.2018 г., се навършват 100 години от драматични събития, станали известни в историята под невинното название „мартенски събития“ от 1918 г. в Баку. Всъщност става дума за съчетание на векторите на гражданската война и етническото противопоставяне в Баку, където болшевиките начело със своя лидер Степан Шаумян (изключително интелигентна личност, която едновременно с това може да бъде определена като истинска демонична натура) в съюз с арменската партия „Дашнакцутюн“ извършват погром над азербайджанското население и над най-влиятелната азербайджанска партия „Мусават“. Тази акция довежда до многохилядни жертви и огромни разрушения. Тя остава в историческата памет и на азербайджанците, и на арменците с всички негативни ефекти, които биха могли да бъдат причинени.

БАКУ – ГРАД НА ПЪСТРА ПОЛИТИЧЕСКА, ЕТНИЧЕСКА И СОЦИАЛНА МОЗАЙКА

Може би е изненадващо за някои читатели, но в навечерието на Февруарската революция в Русия Азербайджан съвсем не е някаква „периферия“, далече от кипежа на обществената мисъл или пък от бурните политически промени, започнали в навечерието на революцията от 1905 г. Космополитният в определена степен град Баку е бил един от най-важните индустриални центрове на Русия. В него се е формирала мощна предприемаческа прослойка, свързана не само с нефтената индустрия, но и с други отрасли на тежката и леката промишленост, както и с търговското корабоплаване. Формира се и достатъчно солидна интелигенция, сред която азербайджанците съвсем не са на заден план. В Азербайджан са налице всички течения, които бихме могли да очакваме в условията на бързо набираща скорост многопартийна система – различни социалдемократически и социалистически фракции (меншевики, есери, мюсюлмански социалисти и болшевики); националдемократи, произхождащи от социалдемократическите среди и „слезли от влака на социализма на спирка „Независимост“, както беше казал на времето маршал Пилсудски (точно такъв е профилът на лидерите на партията „Мусават“); също така на пръв поглед консервативни мюсюлмански формации, които обаче стоят здраво на позициите на конституционализма и в общоимперски план поддържат Партията на конституционните демократи (кадетите). Цялото това политическо многообразие идва съвсем не само от руското и арменското население в Баку. Сред азербайджанците са представени споменатите по-горе

политически течения в цялото им многообразие. Още до Февруарската революция в Азербайджан вече има школувани политици, които са преминали през четирите имперски парламента, през четирите състава на Държавната дума, заседавали до Февруарската революция през 1917 г. Впрочем през 1918 г. в Азербайджан ще се роди първата демократична и парламентарна република в мюсюлманския свят. Почти всички азербайджанци, които са били избирани в състава на четирите Държавни думи на Руската империя до февруари 1917 г., ще се включат впоследствие и в азербайджанския парламент. Азербайджан ще стане и първата мюсюлманска държава, където жените имат равни права с мъжете, включително и в политическия живот.

ПОЛИТИЧЕСКАТА И ГЕОПОЛИТИЧЕСКАТА СИТУАЦИЯ В ЗАКАВКАЗИЕТО СЛЕД ФЕВРУАРСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ И СКЛЮЧВАНЕТО НА МИРА В БРЕСТ-ЛИТОВСК

Мнозина историци, между които и азербайджанският историк Айдын Балаев, отбелязват, че след Октомврийската революция в Закавказието, в т.ч. и в Баку, възниква властови вакуум. [2] Всъщност по-точната формулировка би трябвало да е, че в Закавказието пламва яростно противопоставяне между желанието на болшевишката власт да задържи контрола над този регион и стремежа на закавказките народи да излязат от колониалното положение, в което са се намирали в рамките на Руската империя. Точно по това време в Тифлис (днес Тбилиси) т.нар. „Закавказки комисариат“ свиква Закавказкия сейм. Закавказкият комисариат сам по себе си представлява коалиционно правителство на Закавказието, създадено в Тифлис на 15.11.(28.10.)1917 г. То идва на мястото на Особения закавказки комитет, създаден от Временното правителство на Русия за управление на Закавказието след Февруарската революция. В Закавказкия комисариат участват грузинските социалдемократи меншевики, социалистите революционери (есерите), арменската партия „Дашнакцутюн“ и азербайджанската партия „Мусават“. Арменската революционна федерация „Дашнакцутюн“ се самоопределя като социалдемократическа партия, а създателите на партията „Мусават“ също са бивши социалдемократи. Закавказкият комисариат функционира до 26.05.1918 г. На 12(25).01.1918 г. Закавказкият комисариат взема решение за свикването на Закавказки сейм като законодателен орган на Закавказието. Сеймът се събира в Тифлис за първи път на 10(23).02.1918 г. В него влизат членовете на Учредителното събрание (Всероссийское Учредительное собрание), избрани на територията на Закавказието и от представители на политическите партии от същия регион. Председател на Сейма е грузинският социалдемократ меншевик Николай Семьонович Чхеидзе. В декларацията на Закавказкия комисариат от 18.11.(1.12.)1917 г. се е посочвало, че Сеймът ще действа само до свикването на Всеруското учредително съб-

рание, а в случай на невъзможност последното да бъде свикано до провеждане на конгрес на членовете на Учредителното събрание от Закавказието и кавказкия фронт. Образно казано, Закавказкият сейм е бил от тези временни органи, които най-често излизат твърде дълготрайни. Закавказкият сейм е ужасен трън в очите на болшевиките, особено на тези в Баку, които искат по всякакъв начин да провалят обявяването на независимост на Закавказието от страна на омразните им конкуренти – различните социалдемократически фракции и мусаватистите. Противопоставянето на дейността на Закавказкия сейм е основен движещ мотив в понататъшната дейност на болшевиките и на лидера им в Баку Степан Шаумян. Става така, че по-голямата част от Закавказието се контролира от Закавказкия сейм, а град Баку и околностите му заедно с изключително важната нефтена промишленост – от Бакинския съвет. В него са доминирали болшевиките и есерите от различни фракции. Сред лидерите на местните болшевики водеща роля са играели етническите арменци начело със Степан Шаумян, който е бил последователно председател на Бакинския съвет и извънреден комисар по кавказките въпроси. Частите на Червената армия, подчинени на Бакинския съвет, също са се състояли в много голяма степен от арменци. Балаев твърди също така, че част от командирите на Червената армия в Баку са били членове на „Дашнакцутюн“. Той посочва като примери началник-щаба на Червената армия в Баку, бившия полковник от царската армия З. Аветисов. Трета бригада на Червената армия е командвана от друг дашнак – Амазасп Срвантцян. [2]

Според американския историк М. Смит арменските войници, помейки геноцида над своите сънародници в Турция от 1915 г. и виждайки продължаващите жестокости от страна на турската армия, се връщали в Армения за защита на арменското население. Войнстващият национализъм на арменските дашнаци е бил в основата на тяхната идеология. Отстъпващите войски, разбиращи събитията „посвоему“, се почувствали, сякаш са попаднали в капан между турската армия и местните мюсюлмани, които се възприемали като „пета колона“. Мюсюлманското население, което като цяло е било лоялно към Руската империя през годините на Първата световна война, сега е започнало да се въоръжава за самоотбрана и, общо взето, е очаквало турците като освободители, с което „потвърждавало прогнозите на своите противници“. Тези условия са подготвили почвата за мартенските събития, когато подчиняващите се на Съвета руски и дашнакски въоръжени сили са се опитали да установят контрол над бакинските улици и са се сблъскали с въоръжените мюсюлмански групи. [9]

Мартенските събития започват, след като Бакинският съвет без всякакви основания разоръжава и задържа малък азербайджански въоръжен отряд, пристигнал в качеството на почетен караул за погребението на сина на азербайджанския милионер Гаджи Зейналабдин Тагиев. [9] [14] [19: 116 – 118]

На 27(15).03.1918 г. на парахода „Евелина“ от Ленкоран (Лянкяран) в Баку пристига отряд от около петдесет офицери и войници, сформиран от Бакинския мюсюлмански национален комитет на Ленкоранския конен дивизион начело с генерал Талъшински. Те смятали да участват в погребението на своя другар по оръжие и по служба, сина на Гаджи Зейналабдин Тагиев – Мамед Тагиев, който бил убит по време на сблъсъците между мюсюлмански и руско-арменски отряди в град Ленкоран (Лянкяран). След погребението на Мамед Тагиев те възнамерявали да отпътуват обратно със същия параход за Ленкоран на 29(17).03.1918 г. Но ръководството на Бакинския съвет не разрешило на кораба да отплува и поставило ултиматум на военните мюсюлмани да предадат оръжието си в срок от 24 часа. Военнослужещите от Ленкоранския дивизион решили да не нагнетават обстановката и на 30(18).03.1918 г. се съгласили да предадат оръжието си. Този акт на благоразумие обаче предизвикал огромно възмущение сред мюсюлманското население на града. Мюсюлманите приели тези действия като гавра с паметта на убития Мамед Тагиев и подигравка със скръбта на баща му. Също така те разтълкували станалото като провокация, защото към останалите многобройни етнически и партийни въоръжени формирования в Баку не било предявено подобно искане за разоръжаване. В различни части на града на 30(18).03.1918 г. започнало спонтанно издигане на барикади и митинги, които излизали с искания да се върне иззетото оръжие на ленкоранските военни. В противен случай, смятали участниците в митингите, е трябвало да се разоръжат и останалите етнически и партийни паравоенни формирования. [9]

В името на изчерпателността, трябва да се отбележи, че съществува и друга версия за избухването на конфликта. Всъщност това е старата версия на съветската историография, за която избиването на хиляди мюсюлмани от бакинската градска беднота някак си „не се вписва“ в теорията на класовата борба. Затова десетилетия наред се полагат огромни усилия, за да се обясни мартенското клане в Баку с конфликт около разоръжаването на т.нар. „Дива дивизия“. Всъщност истинското име на това кавалерийско съединение е Кавказка туземна кавалерийска дивизия. Тя се е състояла от три бригади с шест конни полка. От тях само един полк се е състоял от азербайджанци и той е бил част от Втора бригада на дивизията. Останалите полкове са били кабардински, дагестански, чеченски, черкезки (в него са се сражавали черкези, абазини, абхазци и карачаевци) и ингушки. Към дивизията са били придадени още една осетинска пехотна бригада и 8-и Донски казашки артилерийски дивизион. Във всеки конен полк е имало по 22-ма офицери, трима военни чиновници, един полкови молла, 575 конници и още 68 нестроеви ездачи. Това може да ни даде представа за каква „страшна сила“ става дума. Азербайджанският полк на „Дивата дивизия“ се е завръщал по родните места на бойците, за да бъде демобилизиран според условията на Брест-Литовския мир, а и в съответ-

ствие с Декрета за мира на болшевишката власт. Освен това основната част от кавалеристите е била съсредоточена именно в град Ленкоран, където те разоръжили известен брой руски войници. В тази схватка, която е била без каквото и да е стратегическо или дори тактическо значение, един от малкото загинали бил синът на Гаджи Зейналабдин Тагиев – Мамед Тагиев. Действително и съветските историци, а и самите бакински болшевики отдават огромно значение на присъствието в Баку на подразделения на т.нар. „Дива дивизия“. Както ще видим по-късно, изтеглянето на подразделенията на азербайджанския кавалерийски полк е едно от условията за примирие от болшевишкия ултиматум, отправен към азербайджанците и партия „Мусават“ след началото на боевете в Баку и погрома над мюсюлманското население там.

Към тази версия се придържат и неколцина западни автори, като Питър Хопкърк. Неговата хипотеза е, че ръководителят на бакинските болшевики Степан Шаумян е успял да създаде коалиция между болшевиките, арменците (в лицето на Арменския национален съвет и на партия „Дашнакцутюн“) и мюсюлманите (в лицето на партия „Мусават“). Според него обаче равновесието между тези три страни било крайно неустойчиво. Мюсюлманите изпитвали силно безпокойство от въоръжаването на арменците от страна на англичаните, които ги толерирали. Затова според Хопкърк мюсюлманите се обърнали за помощ към единоверците си и на пристанището в Баку започнали да пристигат въоръжени подразделения на „Дивата дивизия“. По изпратените да проверят пристигащите въоръжени подразделения чиновници бил открит огън и някои от тях били убити. Пристигналите своевременно болшевишки въоръжени сили разоръжили въоръжените мюсюлмани, но след като в града продължили да пристигат подразделения на „Дивата дивизия“, Баку се превърнал в бойно поле. [13: 282 – 283] Както се вижда от приведените по-горе данни, в Баку е присъствала твърде малка част от „Дивата дивизия“ – по-малко от 500 души. Това обаче не пречи на различни автори – къде по инерция, къде преднамерено – да преувеличават в огромна степен значението на тези бойци. Самите болшевики в Баку са превърнали подразделенията на „Дивата дивизия“ в първокласно плашило и човек би могъл да помисли, че накрая сами са си вярвали на спекулациите.

Твърденията на Хопкърк влизат в тежък конфликт с реалните исторически факти. Освен това неговата книга, посветена на „мащабен план на кайзера за сриване на Британската империя“, който минавал през предизвикване на въстания в Британска Индия и подриване на руското влияние в Средна Азия, в никакъв случай не може да се разглежда като безпристрастна. Хопкърк не крие враждебното си отношение към мюсюлманите, които разглежда като естествена „пета колона“ на турците – основни съюзници на Германия в региона. Всъщност всички историци отбелязват, че по време на войната азербайджанците се държат напълно лоялно към Руската им-

перия, независимо че по подобие на предприетите от Турция антиарменски действия в Русия също се подхваща депортация на пограничното мюсюлманско население. [15] Тази депортация обаче заплашва преди всичко населението на Аджария (част от днешна Грузия), което е предимно мюсюлманско. Депортацията на аджарите е до голяма степен предотвратена от грузинските депутати в Държавната дума, които яростно се противопоставят на депортирането на хора, които те смятат за етнически съвсем близки независимо от религиозните им различия. [6: 142] Аджарите са обявени за грузинци, а не за тюрки, и са спасени от депортация.

Към подобна на Хопкърк теза се придържа и Стефани Кронин, която пише дословно следното: „В края на февруари 1918 г. избухват боеве между съветските сили в Баку и мюсюлманските националисти около град Ленкоран. Очевидно е било, че сраженията могат да се разширят в посока към Баку. На 30 март съветските войски се опитват да разоръжат мюсюлманската „Дива дивизия“ и отказът на последната да предаде оръжието си дава искрата, която разпалва боевете. Напрежението при мюсюлманите е било високо и те откриват спорадичен огън по съветските войски“. [12: 90]

Може да се смята, че и двамата автори доста щедро са ползвали различни издания от съветската епоха, където се лансира тезата, че клането в Баку е провокирано от нежеланието на „Дивата дивизия“ да се разоръжи. Към тази теза с „половин уста“ се придържат и някои съвременници на събитията, но тя, както ще видим малко по-нататък, се опровергава от самите ръководители на Бакинската комуна в техните писма до Москва и в речите им в Баку.

Същия ден в квартирата на Нариман Нариманов започват преговори между Степан Шаумян (ръководителя на Бакинския съвет) и лидера на „Мусават“ – Мамед Емин Расулзаде. Нариманов е болшевик от особена социалдемократическа фракция, съществувала в Азербайджан, – „Хюмат“, по-известна с руското си изписване и произношение като „Гуммет“. „Хюмат“/„Гуммет“ е мюсюлманска социалдемократическа партия – първата в мюсюлманския свят социалдемократическа формация. В нея, също както и в РСДРП, е съществувало разделение на болшевики и меншевики, но то не е било толкова яростно и конфронтационно, колкото в останалата част на Руската империя, а впоследствие на съветска Русия. В Закавказкия сейм „Хюмат“/„Гуммет“ влиза в мюсюлманската парламентарна фракция, състояща се от 44 депутати от партиите „Мусават“, „Иттихад“, „Хюмат“/„Гуммет“ и мюсюлмански социалистически блок. От тази гледна точка лидерът на „Хюмат“/„Гуммет“ – Нариманов, е бил идеалният посредник между болшевиките и „Мусават“. Според различни източници преговарящите страни почти са били стигнали до споразумение за връщането на оръжието на 50-мата военни от Ленкоранския дивизион, когато пристига съобщение, че на Шемахинската улица е открит огън по

конен отряд на болшевиките. И до ден днешен не е известно кой точно е открил огън, но за лидерите на болшевиките това е било предостатъчен повод да прекъснат преговорите и да дадат команда за атака срещу „Му-сават“ и азербайджанците като цяло. Малко по-късно Степан Шаумян ще обясни действията си с цинична откровеност: „Ние бяхме длъжни да дадем отпор и ние се възползвахме от повода – първия опит за въоръжено нападение над нашия конен отряд, и започнахме настъпление по цялата линия на фронта. Благодарение на старанието и на местния съвет и на прехвърлилия се тук Военно-революционен комитет на Кавказката армия (от Тифлис и от Саръкамъш) ние имахме вече въоръжени сили – около 6000 души. „Дашнакцутюн“ имаха също така около 3000 – 4000 души в националните им части, които бяха на наше разположение. Участието на последните придаде отчасти на Гражданската война характер на национално клане, но нямаше възможност да избегнем това. Ние съзнателно вървахме към това. Мюсюлманската беднота силно пострада, но сега тя се сплотява около болшевиките и около Съвета“. [10: 63 – 64]

Някои автори, като Волхонский и Муханов, подчертават различията в поведението на „Дашнакцутюн“ и на Арменския национален съвет. [4: 75 – 80] Позовавайки се на дневника на члена на Партията на конституционните демократи (кадетите) Б. Л. Байков, те подчертават, че Арменският национален съвет е полагал усилия да задържи арменците в Баку извън започналия конфликт. Това обаче се оказало невъзможно, защото местният комитет на партията „Дашнакцутюн“ е взел решение да се включи пълноценно в битката. Байков пише: „Отначало татарите (по онова време рускоезичните автори често наричат азербайджанците „татари“) имаха успех, но вече на втория ден стана ясно, че няма да устоят в неравната борба. Арменският национален комитет от своя страна вземаше мерки, за да въздържа арменските маси от участие в стълкновението. Но комитетът на партията „Дашнакцутюн“ реши да вземе активно участие в борбата и дашнакцаканите започнаха настъпление срещу татарските позиции. Към тях се присъединиха и арменците войници. Озлоблението и от двете страни все повече нарастваше; болшевишко-татарското стълкновение започна да приема характер на национален сблъсък“. [1: 114] Впоследствие самият лидер на болшевиките Степан Шаумян ще подчертае особеното значение на подкрепата на „Дашнакцутюн“, както и на десните есери в Баку. Това обаче няма да попречи на друг виден болшевишки деец и участник в събитията, бъдещия съратник на Сталин на най-високо равнище – Анастас Микоян, с типичната за болшевиките перфидност да заяви, че някои национални арменски части са взели участие в боевете на страната на „червените“ едва когато победата на последните вече е била ясна. Нещо повече – Микоян обвинява Арменския национален съвет, че е бил в сговор с мусаватистите за общи действия срещу болшевиките в едно общо азербайджанско-арменско въстание. Той пише дословно:

„Трябва да се отбележи, че до настъпването на тези събития между Азербайджанския и Арменския национален съвет беше постигната договореност за това, че Арменският съвет ще подкрепи със своите въоръжени сили въстанието, което се готвеше от партията на мусаватистите. Обаче, когато въстанието започна, Арменският национален съвет обяви своя неутралитет, а когато победата на Червената армия беше вече ясна, някои национални арменски части даже взеха участие на страната на Червената армия“. [8: 133] Излишно е да се коментира черната неблагодарност, съдържаща се в това изявление на Анастас Микоян, но това не е изненада, като се има предвид, че около две години по-късно съветската власт ще хвърли дашнакцаканите на вълците, т.е. на турската армия, и с въоръжено насилие ще ликвидира арменската република и ще се възцари в Ереван. Разбира се, тук трябва да се прави разлика между намерението на някои арменски дейци да запазят неутралитет в започналото клане и очевидно злонамерените внушения на Анастас Микоян. Има различни свидетелства, включително и от очевидно симпатизиращи на азербайджанците автори, като Казъмзаде [14], които показват, че е имало разлика в позицията на Арменския национален съвет и на местния комитет на „Дашнакцутюн“. Това твърдение се застъпва и от Тадеуш Светоховски в неговото изследване за формирането на азербайджанската идентичност. [19: 116 – 118] В крайна сметка за това свидетелства и самият Степан Шаумян в цитираното негово писмо. [10: 63 – 64] Само че в случая категорично е надделял авторитетът на „Дашнакцутюн“ и арменците стават първостепенни участници в кървавите мартенски събития, за които Шаумян после ще се извинява, че били загубили част от облика си на гражданска война и заприличали на „национално клане“ според собствената му оценка на събитията.

Предприетото от болшевиките настъпление срещу мюсюлманските квартали, поддържано от арменските национални части на „Дашнакцутюн“, е подкрепено от въздуха с бомбардировки, в които участват хидроплани от местната авиационна школа. Азербайджанските квартали са обстрелвани и от морето от кораби на Каспийската военна флотилия. В мюсюлманските квартали се разиграват грозни сцени на мародерство, на избиване на невъоръжени мъже, жени и деца. [11] Болшевиките успяват да „прехвърлят“ на арменците от „Дашнакцутюн“ значителна част от „мръсната работа“. Зад тези действия стои както реалната необходимост на болшевиките да получат подкрепления и от друга въоръжена сила, така и далече отиващи сметки за противопоставянето на закавказките националности.

Независимо че болшевиките са вдигнали шум до небето за присъствието на „Дивата дивизия“ в Баку, срещу тях се оказват не нейните калени бойци, а лошо въоръжени и още по-зле организирани азербайджански отряди. На мюсюлманите в Баку се наложило спешно да поискат прими-

рие. Комитетът за революционна отбрана, създаден от Съвета на народните комисари в Баку, отправя на ръководството на партия „Мусават“ ултиматум, в който се иска: „1. Открито и безусловно признаване на Бакинския съвет като единствена власт и абсолютно подчинение на всички негови заповеди; 2. Извеждане от територията на Баку на азербайджанската воинска част на „Дивата дивизия“; 3. Отваряне на движението по железопътните линии Баку – Тифлис и Баку – Петровски“. Вечерта на 31(19).03.1918 г. ръководството на партия „Мусават“ капитулира и приема всички условия на ултиматума, за което надлежно уведомява Изпълнителния комитет на Бакинския съвет. На следващата сутрин над къщите в азербайджанските квартали на Баку се развяват бели знамена. Това обаче не се оказва достатъчно за прекратяване на насилието в града. Без съмнение, подстрекавани от болшевиките, въоръжените отряди на дашнаците, които според Одри Алстадт са изразили недоволство от „меките условия“ на капитулацията на азербайджанците [11], продължават нападенията в мюсюлманските квартали на града. [19: 116 – 118] На 2.04.(21.03.)1918 г., в 11 ч. сутринта, ръководството на Бакинския съвет на народните комисари официално сключва примирие с азербайджанците, но насилието, мародерството и убийствата продължават до 5.04.(24.03.)1918 г. [11]

Цитираният вече Питър Хопкърк, в чиито симпатии към арменската кауза не може да има съмнение, също така пише: „Арменците, веднъж видели, че старите им врагове бягат, сега жадували за мъст. Затова боевете продължили дотогава, докато практически цялото мюсюлманско население било изгонено от града или пък изклано. На петия ден [от началото на боевете], макар и значителна част от града все още да била в пламъците на пожарите, съпротивата била прекратена и улиците останали пълни с телата на убитите и ранените, които практически всички били мюсюлмани“. [13: 283 – 284]

Одри Алстадт, в чиято книга също се промъкват някои от клишетата на съветската историография (най-вече относно присъствието на части на „Дивата дивизия“ в Баку), дава такова описание на края на мартенските кланета: „След като азербайджанските представители приели условията [на капитулацията], дашнаците се „захванали да плякосват, палят и убиват в мюсюлманските квартали на града“. (Тук Алстадт се позовава на писмото на Степан Шаумян за мартенските събития в Баку – *бел. авт.*) По оценката на Шаумян повече от 3000 души са убити в рамките на два дни. „Арменските войници станаха по-брутални, след като съпротивата отслабна, и ден и половина те плякосваха, убиваха и опожаряваха.“ Хиляди азербайджански турци побягнаха извън града. Британският вице-консул майор А. Е. Р. Макдонъл пише, че „нито един малко от малко по-важен мюсюлманин не остана в града“. Бягството на мюсюлманите от града променя демографската картина още повече в полза на елементите,

които не са от местен произход. Бакинският клон на Националния съвет е разпуснат. От „мартенските събития“ до месец август с.г. азербайджанците няма да играят никаква политическа роля в Баку“. [11]

Клането в Баку изиграло ролята и на сигнал за още по-мощно разчистване на сметките. Както пише Майкъл Смит: „Болшевиките открито признали своята неспособност да предотвратят антимиюсюлманските погроми, организирани от въоръжените сили на дашнаките, и те се разпространили и по близките градове и села“. [17: 227]

По различни оценки по време на „мартенските събития“ от 1918 г. в Баку са загинали между 3000 и 12 000 души. [9, вж. Бележка 11 в края на текста] Най-занижената оценка естествено е на „архитекта“ на събитията – Степан Шаумян, макар че трябва да се отбележи, че в станалото вече прословуто свое писмо той си оставя малка вратичка, като говори за убитите само по време на бойните действия и не визира продължилите и след капитулацията на „Мусават“ кланета и мародерски изстъпления. Майкъл Смит пък от своя страна обръща внимание на факта, че оценката на Шаумян визира убитите само в град Баку, а не и в околностите, където насието се разпространява със скоростта на степен пожар. [17] В крайна сметка Майкъл Смит прави оценката, че с оглед на дадените жертви „мартенските събития“ в Баку са били едни от най-кървавите епизоди в хода на большевишката революция.

От своя страна лидерът на болшевиките Степан Шаумян изпада в еуфория от постигнатото. Той пише: „Резултатите от боевете са блестящи за нас. Разгромът на противника беше възможно най-пълен. Ние им продиктувахме условия, които безпрекословно бяха подписани. Убитите са повече от 3000 от двете страни. През цялото време съветската власт в Баку висеше във въздуха поради съпротивата на миюсюлманските националистически партии. Тези партии во главе с феодалната (бекска и ханска) интелигенция, укрепиха се в Елисаветопол (градът е с историческо име Гянджя, което носи и в момента; през съветския период градът е наречен на името на Киров – бел. авт.) и Тифлис, благодарение на подлата и страхлива политика на меншевиките станаха в последно време много агресивни и в Баку. От листовките, издадени от нас и приложени тук (в писмото – бел. авт.), ще видите, че те започнаха настъпление срещу нас. (Това несъмнено е блестящо „материално доказателство“. Според Шаумян издадените от болшевиките пропагандни листовки са доказателство, че техните опоненти са започнали въоръжено настъпление срещу тях. Безупречна логика... – бел. авт.). Решаваше се съдбата на Закавказието. Ако те бяха надделяли в Баку, градът щеше да бъде обявен за столица на Азербайджан и всички немюсюлмански елементи щяха да бъдат обезоръжени и изклани“. [10: 63 – 64]

По думите на Тадеуш Светоховски в паметта на азербайджанците Бакинската комуна е станала „горчив символ на большевишко-арменския

сговор, роден в кървавата баня на мартенските събития“. [18: 67] Тези събития действително прокарват кървава бразда между болшевиките и огромна част от азербайджанците. Те обаче наливат масло и в огъня на арменско-азербайджанското национално противопоставяне, който още един път ще се разгори със страшна сила точно след 70 години.

Самата власт на болшевиките в Баку се оказва кратка. През месец юли 1918 г. пред заплахата от настъпващата турско-азербайджанска Кавказка ислямска армия есерите и меншевиките в Баку се опълчват срещу болшевиките. Болшевишкият Бакински съвет предава пълномощията си на тях и те установяват т.нар. „диктатура на Цетрокаспия“. „Диктатурата на Центрокаспия“ вика на помощ англичаните, но и техният гарнизон не се задържа за дълго в Баку. През месец септември 1918 г. правителството на новосъздадената Азербайджанска демократична република установява контрол над град Баку и го прави своя столица.

ЗАЩО Е СТАНАЛО ВСИЧКО ТОВА?

Основната причина за клането в Баку през 1918 г., наречено впоследствие с евфемизма „мартенски събития“, е стоящата пред болшевиките неистова необходимост да удържат в ръцете си Баку и нефтената промишленост в града и региона. За тях това е било от съдбоносно значение. Нефтът е бил необходим и за болшевишкото правителство, и за германското командване, с което болшевиките в този момент работят съвсем партньорски. И действително след погрома над азербайджанците и партия „Мусават“ започва незабавна експедиция на нефт към контролирания от болшевиките Астрахан. За тази дейност Степан Шаумян се отчита писмено.

Азербайджанското население в Баку, макар и в много голяма степен бедно и представляващо теоретически „таргет група“ за болшевишката пропаганда, представлява пречка за контрола на болшевиките над стратегическия град. Нещо повече – политическите представители на азербайджанците са били особено омразни на болшевиките поради тежнението им към обявяване на независимост на цялото Закавказие. В тази посока работи и Закавказкият сейм в Тифлис, където мусаватистите са особено активни. Степан Шаумян открито заявява в своите писма, че е трябвало да се пресече влиянието на Сейма в Баку и това е било направено. С тези си действия той не само защитава интересите на болшевишкото правителство, но и следва личното си убеждение, че в революционното преустройство на Руската империя няма място за никакво право на самоопределение на народите. Шаумян е сред малцината болшевики, които са възразявали на Лениновата теза за правото на самоопределение в „тюрмата на народите“. Ленин води с Шаумян нарочна кореспонденция по въпроса, в която се опитва да го убеди в правотата си. [7: 208; 233 – 236; 288 – 291; 302 – 303] Интересен факт е, че някои представители на т.нар.

„буржоазни партии“ – кадети, октябристи и др., напълно сериозно разглеждат дейността на Шаумян като (...) опазване на руската държавност в Баку и Закавказието. Този парадокс заслужава отделен анализ. От тази гледна точка и по военнoстратегически, и по геополитически, и по чисто идеологически причини Степан Шаумян е яростен противник на националдемократите, каквито са азербайджанските мусаватисти. Той вижда в тяхното влияние нарастваща в геометрична прогресия заплаха. Затова мартенското клане от 1918 г. е превантивно действие на бакинските болшевици. То е насочено към елиминиране на „Мусават“ и на азербайджанското влияние в Баку веднъж и завинаги. Затова и се действа на широк фронт – атакуват се фронтално, обстрелват се с артилерия (включително и от бойни кораби) и се бомбардират от въздуха азербайджанските квартали, където живее предимно градската беднота, за която самият Шаумян пише, че в крайна сметка е пострадала много. „Мусават“ наистина е главната заплаха за болшевиките в Баку точно заради тежненятия си към независимост и заради важната роля, която играе в Закавказкия сейм, от където единствено в този момент може да дойде акт за независимост на Закавказието. В този момент този въпрос е бил не „на хоризонта“, а поставен ребром, защото обявяването на независимост е било единственият път за конституирането на Сейма като преговаряща страна с Турция, чиито войски вече са напирали към Закавказието. Затова и не е било важно колко кръв ще се пролее, а да се елиминира в някаква степен един от главните двигатели на обявяването на независимостта на Закавказието. Задачата е била толкова важна за бакинските болшевици и лично за Шаумян, че те изобщо не изпитвали никакви скрупули да влязат в тактически съюз с националистическа формация като арменската „Дашнакцутюн“. В този случай „Дашнакцутюн“ изиграва роля, за която спомнатият по-горе Владимир Илич Ленин е измислил забележително название – ролята на „полезните идиоти“. Запознатите с творчеството на Ленин знаят, че той изобщо не се свени да прави всякакви тактически съюзи с всякакви сили, които могат да бъдат използвани за едно или друго. **Тези, иначе различно мислещи от него хора, използвани за постигане на конкретни тактически цели, Ленин нарича „полезни идиоти“.** Шаумян прилага тази техника не по-лошо от Владимир Илич. Очевидно, някои дейци на Арменския национален съвет, които са имали тежнения в посока на обявяване на независимостта, а може би и към федерализация на Закавказието, са разшифروвали замисъла на Шаумян. Техните усилия за задържане на арменците извън конфликта най-вероятно са били свързани с логичното съображение, че проливането на кръв ще взриви арменско-азербайджанските отношения, включително и в Закавказкия сейм. Последното би свело до нула съпротивителните възможности на кавказките народи срещу агресивните им съседи от юг и от север. Факт е, че дейците на Закавказкия сейм полагат максимални усилия да опазят за-

кавказкото единство. Един от последните и най-ярки документи на Сейма е колективният(!) азербайджанско-арменски протест срещу едностранното обявяване на грузинската независимост. Дейците на партия „Дашнакцутюн“ в Баку обаче изобщо не се замислят над тези въпроси и се превръщат в мasha в ръцете на болшевиките, в частност на Степан Шаумян. Когато няколко месеца по-късно Баку е превзет от турско-азербайджанската Кавказка ислямска армия, мирното арменско население в Баку ще плати изключително висока цена за поведението на „Дашнакцутюн“ по време на „мартенските събития“ от 1918 г.

ПРИЛОЖЕНИЕ

В настоящото приложение са представени изцяло 30 документа, пряко свързани с Гражданската война в Закавказието, клането в Баку през т.нар. „мартенски събития“ от 1918 г. и последвалите събития до 2.07.1918 г. Това са всички налични документи от кореспонденцията между Владимир Илич Ленин и Степан Шаумян през този период, които са изключително показателни за случилото се. Разбира се, те представляват изключително интересен исторически извор и изискват много задълбочен анализ, какъвто тук не е възможно да се направи поради липсата на място. Особено внимание заслужават документи № 5 и № 8, които хвърлят обилна светлина върху отношението на болшевишкото ръководство към клането в Баку, станало през март-април 1918 г. В тези два документа са последователно и откровените признания на Степан Шаумян за мотивите на погрома и използваните средства и възторжената оценка на В. И. Ленин за станалото. Преводът на документите е направен изцяло от доц. д-р Теодор Дечев. Авторите имат намерение да публикуват и останалата част от документите от преписката и кореспонденцията между Ленин и Шаумян поради изключителната ѝ значимост за осмислянето на мотивите на участниците в тези драматични събития, както и за да се даде допълнителна възможност на други изследователи свободно да се възползват от тях. Преводачът изказва съжаление, че ограниченото място не позволява текстовете да бъдат снабдени със съответния апарат, коментари и пояснителни бележки, които биха направили публикуването на кореспонденцията между Ленин и Шаумян още по-удобна и полезна за други изследователи. Това обезателно ще бъде направено в бъдеща пълна публикация на цялата кореспонденция на двамата болшевишки лидери, носещи най-голямата отговорност за съдбата на Закавказието през 1917 – 1918 г.

Преводът е направен при пълно запазване на пунктуацията на Ленин и Шаумян. Показателно и при двамата е използването на главни букви – къде ги поставят и къде не. Като основен източник е използвано арменското издание на кореспонденцията „В. И. Ленин и С. Г. Шаумян. Пере-

писка¹ от 1980 г., което по-долу ще бъде отбелязвано с абревиатурата ЛВИСШП. Посочени са и всички източници, които са използвани при публикуването на въпросните документи в ЛВИСШП. Изключение прави **документ № 5**, който е преведен изцяло по фотокопие от препис. Трябва да се има предвид, че имената и абревиатурите на архивите, където се съхраняват публикуваните документи, са дадени според названията им през 1980 г. Днес повечето от споменатите архивохранилища са интегрирани в Государственный архив Русской Федерации (<http://statearchive.ru/>), но дадените сигнатури със сигурност могат да бъдат използвани, в случай че някой изследовател успее да получи достъп до тях.

Документ № 1

ДО В. И. ЛЕНИН

7(20).10.1917 г.

Първият конгрес на кавказките организации на социалдемократите болшевики, завършвайки своята работа, изпраща горещ поздрав на славния вожд на руската революция, най-добрия представител на III Интернационал, възможно най-енергичния борец за световна пролетарска революция – другаря Ленин.

Заедно с това конгресът изразява своето негодувание срещу Временното правителство, възглавявано от Керенски, кощунствено наричащо се „революционно правителство“, което си позволява така гнусно да клевети и да преследва революционния пролетариат на Петербург и неговите вождове, както не си е позволявало царското правителство. Клеветата и провокацията на Столипин по адрес на членовете на II Държавна дума начело с Церетели бяха нищо в сравнение с тези подли клевети и провокации, които бяха насочени при „попустителство“ и поддръжката от страна на същия този Церетели и министрите „социалисти“ срещу Ленин и другите болшевики, някои от които и досега страдат в тъмниците, а други, както др. Ленин, бяха принудени да преминат в нелегалност в ужким „свободна“ Русия.

Конгресът изразява твърдата си увереност, че в близко бъдеще работническата класа на Русия и революционното селячество със своята нова революция ще отхвърлят игото на милюковците и на техните лакеи – керенците, и ще създадат възможност и за др. Ленин да излезе от нелегалност и открито да заеме своя пост на вожд на нашата партия, на вожд на Великата руска революция.

ЛВИСШП, с. 110. Поместено по публикацията във вестник „Бакинский рабочий“, № 68, 20 октомври 1917 г. Вж. също: Шаумян, Степан. Письма, 1896 – 1918. Ереван: Государственное издательство Армении, 1959, с. 54 – 55.

¹ В. И. Ленин и С. Г. Шаумян. Переписка. Составитель: Х. А. Барсегян. Ереван: Айастан, 1980.

Документ № 2

ТЕЛЕГРАМА ДО В. И. ЛЕНИН

23 ноември 1917 г.

Ние обявихме война на Закавказкия комисариат като контрареволуционен. Голяма част от гарнизона е на наша страна. Ние можем с помощта на армията да заставим Комисариата да признае властта на Съвета на народните комисари. Молим незабавно да ни съобщите какво да става.

Ст. Шаумян

ЛВИСШП, с. 111. Поместено по публикацията във вестник „Брдзола“ („Борба“), № 51, 9 декември 1917 г. Вж. също: Шаумян, С. Г. Избранные произведения. Т. 2. 1915 – 1918 гг. Государственное издательство политической литературы, с. 152.

Документ № 3

ТЕЛЕГРАМА ДО В. И. ЛЕНИН

25 ноември 1917 г.

Организира се закавказка власт от оборонци и националисти начело с Гегечкорн, които не признават властта. Ние им обявихме война, обявявайки тази власт за контрареволуционна. Войската разглежда техните действия като отделяне от революционна Русия.

Турция се съгласи на примирие. Необходимо е присъствието на ваши представители за участие в преговорите за примирие. Възможно е, опирайки се на войската и на Бакинския съвет, да се застави местната власт да признае вашата власт...

С. Шаумян

ЛВИСШП, с. 112. Поместено по публикацията в „Известия Совета рабочих и солдатских депутатов гор. Тифлиса“, № 206, 8 декември 1917 Вж. също: Вестник „Брдзола“. Тифлис, 9 декември 1917 (на грузински език).

Документ № 4

ДО СЪВЕТА НА НАРОДНИТЕ КОМИСАРИ

Уважаеми другари!

Настоящото писмо с доклад към него ви носи др. Бойцов – един от най-приличните моряци в нашата флотилия. Той пътува от името на Центрокаспия с молба между другото да се отпуснат миноносци за Каспийско море. Не знам кога и как са решили това, нямах възможност да проверя поради треската, която преживяваме, затова моля да се отнесете критично към молбата и във всеки случай, ако решите да дадете нещо, да изпратите свои хора. Моята молба е само относно радиостанцията. Няма възможност да се свързвам с вас; ако можете, изпратете необходимите приспособления.

Във всеки случай имайте предвид, че не аз изпращам др. Бойцов. Аз само се възползвах от неговото пътуване и давам своя пакет. За него не знам нищо лошо, но тъй като въобще слабо го познавам, ви предупреждавам да не му се дават много отговорни поръчения.

С другарски поздрав

С. Шаумян

13/IV-18. Баку.

ЛВИСШП, с. 113. В ЛВИСШП е отпечатано по оригинала, съхраняван в архива на Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, ф. 461, ед. хр. 32016, л. 1. Поместено и в „Исторически архив“, № 2, 1957 г. Вж. също: Шаумян, С. Г. Избранные произведения. Т. 2. 1915 – 1918 гг. Государственное издательство политической литературы, с. 207.

Документ № 5

АРХИВ

На КП(б) на АРМЕНИЯ

...

_____ 1941 г.

Ереван

КОПИЕ ОТ КОПИЕ

11064.

ДО СЪВЕТА НА НАРОДНИТЕ КОМИСАРИ

13/IV.18

Баку

УВАЖАЕМИ ДРУГАРИ!

Отдавна не съм Ви писал, тъй като бях отрязан от Русия. Сега се отвори пътят през Астрахан и ще Ви изпращам куриери най-малко веднъж седмично.

Закавказието навлезе в период на активна въоръжена борба за Съветска власт. В течение на трите дни – 30 и 31 март и 1 април и в г[рад] Баку се води ожесточено сражение. Сражаваха се, от една страна, съветската Червена гвардия, Червената интернационална армия, организирана от нас, Червеният флот, който ни се удаде да организираме за кратко време, и арменските национални части. От другата страна, [беше] „Дивата мюсюлманска дивизия“, в която има немалко руски офицери и банди от въоръжени мюсюлмани, ръководени от партия „Мусават“. От двете страни в градските боеве взеха участие повече от 20 хиляди души. На нас ни помогнаха и хидросамолетите на авиационната школа. Помощта не беше голяма отчасти поради лошото време, отчасти поради донякъде съмнителното поведение на командния състав на школата, от който още не сме успели да се очистим.

Резултатите бяха блестящи за нас. Разгромът на противника беше пълен. Ние им продиктувахме условия, които бяха безпрекословно подписани. Убитите са повече от 3000 от двете страни. Съветската власт в Баку през цялото време висеше във въздуха благодарение на съпротивата на мюсюлманските националистически партии. Тези партии во главе с феодалната (бекска и ханска) интелигенция, укрепиха се в Елисаветопол [и] в Тифлис, благодарение на подлата и страхлива политика на менше-

виките станаха в последно време много агресивни и в Баку. От позивите, издадени от нас и приложени към това [писмо], вие ще видите, че те започнаха настъпление срещу нас. Решаваше се съдбата на Закавказието. Ако те бяха взели връх в Баку, градът щеше да бъде обявен за столица на Азербайджан, [а] всички немюсюлмански елементи биха били разоръжени [и] изклани. Мюсюлманските контрареволуционни елементи биха се оказали господари на положението в цялото Закавказие. Ако се има предвид тяхната политическа цел – отделянето на Закавказието от Русия и подчиняването му на турски протекторат, ясно е, че тяхната победа в Баку би довела до загуба на Закавказието от Русия. Меншевиките в Закавказкия сейм вече тръгнаха на отстъпки на „Мусават“ и се съгласиха на обявяване на независимостта на Закавказието. Това не удовлетвори Турция, която сега започна война срещу Закавказието. А това настъпление на Турция е трябвало да бъде свързано с настъплението на мюсюлманите вътре в Закавказието, със завземането на властта в Баку и т.н.

Ние бяхме длъжни да дадем отпор и ние се възползвахме от повода – първият опит за въоръжено нападение над нашия конен отряд, и започнахме настъпление по цялата линия на фронта. Благодарение на старанието и на местния съвет, и на прехвърлилия се тук Военно-рев[олуционен] ком[итет] на Кавк[азката] армия (от Тифлис и от Саръкамъш) ние имахме вече въоръжени сили – около 6000 д[уши]. „Дашнакцутюн“ имаше също така около 3 – 4 хил[яди] [души в] националните си части, които бяха на наше разположение. Участието на последните придаде отчасти на Гражданската война характер на национално клане, но нямаше възможност да избегнем това. Ние съзнателно вървахме към това. Мюсюлманската беднота силно пострада, но сега тя се сплотява около болшевиките и около Съвета. В промишлените райони нямаше никакви стълкновения.

Червената гвардия, състояща се от арменски, мюсюлмански и руски работници, охраняваше промишлеността от нападенията на околните мюсюлмански села.

След това първо градско сражение на помощ на бакинските мюсюлмани дойде дагестанска войска от Петровск и Шура. На 7 и 8 април ние придвижихме срещу тях своите войски и след боевете, станали на около 15 версти от града (около Хурдалан), противникът беше разбит и отхвърлен.

В момента ние се намираме в състояние на непрекъсната война. В течение на последната седмица се бихме и в Шемаха. Срещу 3-хилядния отряд, изпратен от Елисаветполския мюсюлмански национален комитет, ние изпратихме свои отряди, които според получените вчера сведения са били разбити и отстъпват, като заедно с тях отстъпва 25-хилядното арменско и молоканско население на окръга. Вчера беше изпратен нов наш отряд с артилерия и картечници. Пак вчера получихме съобщение, че от Елисаветпол са тръгнали нови два ешелона с мюсюлмански войски наче-

ло с грузинския княз Магалов. Те са завзели ст[анцията] Аджикабул на 4 часа път от Баку. Там се съсредоточават и местните банди на мюсюлманите. Значителни сили се окопават и южно от Баку, в Саян, където е пристигнала „Дивата дивизия“ от Ленкоран с артилерия.

Пръстенът около Баку се стяга и вероятно до няколко дни ще има нови големи сражения. Ние трябваше да изпратим днес сили за завземането на Петровск, който задържа товарите с продоволствие за Баку. Тъй като за тази цел ни е обещана експедиция от Астрахан, вероятно ще се въздържим да изпращаме войски от тук.

Такова е нашето положение. Смятаме, че ще излезем победители. Тифлиските власти начело с меншевиките се държат двусмислено. Тук, в Баку, всички партии се смириха, десните есери се държаха великолепно, биха се и умираха заедно с нас. Сега и меншевиките искат оръжие и обещаваат подкрепата си. Изпращам радиogramата им в Тифлис в отговор на Жордания. Интересна е и радиogramата на члена на Закавказкия сейм Тер-Газатян, който по време на сраженията се оказа в Баку.

След победата, която удържахме в Баку, Съветът се укрепи [на власт] окончателно и ние имаме възможността да проведем сериозни мероприятия. Отдавна е решена национализацията на нефтената промишленост, която смятаме да осъществим. Сега вече ние се разпореждаме с нефта. Първите три шхуни [с нефт] ние вече изпратихме в Астрахан заедно с нашия представител Саак Тер-Габриелян (Сталин го познава). Той ще живее в Астрахан. С искания по адрес на Съвета се обръщайте към него. Едновременно с това трябва да се национализират и банките, и морският транспорт. Последният също се намира на наше ползване след събитията. Засега ние обложихме капиталистите с данък от 50 милиона руб[ли]. За положението в Северен Кавказ почти нищо не знам, тъй като няма никаква връзка. Откъснати сме и от Тифлис. От телеграмата на Жордания знам, че войната с Турция вече е започнала. Ние трябваше да сме заявили своето отношение към войната и в навечерието на събитията аз се готвех да направя официално изявление, че ние сме за спазване на условията на Бресткия мир и не сме длъжни да водим война с Турция. Но, от една страна, събитията, а от друга – нашата неосведоменост за общото положение в Русия, ни принуждават да изчакаме. Така или иначе нашата декларация не би имала практическо значение. Ние получихме резолюция на Краевия комитет в Тифлис, която също Ви изпращам.

Сега и Вие бихте могли да влизате във връзка с нас през Астрахан. От моите куриери досега нито един не се е завърнал. Моля да ни изпращате писма и литература чрез Астраханския съвет или чрез нашия представител в Астрахан Саак Тер-Габриелян.

За провеждането на национализацията ще ни бъдат необходими пари. Тридесет денка с пари (според слуховете около 30 милиона) са били заграбени в Сев[ерен] Кавказ от чеченците и не достигнаха до нас. Освен

30 мил[иона], докарани от Кобозев, други пари нямаме. Сега може би има [отворен] път. Вие скоро ще ни дойдете на помощ.

Ние сме така откъснати от вас и толкова неосведомени за положението, че аз пиша и размишлявам има ли изобщо смисъл моето обръщение.

Нашето влияние в Баку, [влиянието] на болшевиките, и без това беше грамадно, а сега ние сме господари на положението в пълния смисъл на думата. Макар и партията „Дашнакцутюн“ засега да ни поддържа във всичко, не им обещавайте и не им давайте нищо засега. Не трябва да ги усилваме повече. Ако нашите делегати Колпинский и Тер-Петросов са там, предайте им, че всичко, доставено от тях, трябва да бъде изключително за нас.

Пишете ни, давайте указания, изпращайте литература.

Горещ поздрав на скъпите другари Владимир Илич, Троцки, Сталин, Бухарин, Каменев и всички други.

Ваш С. ШАУМЯН

Копието от незавереното копие е вярно:

ДИРЕКТОР НА ПАРТИЙНИЯ АРХИВ ПРИ ЦК НА КП(б) АРМ.

18/IV-41 г.

Тук писмото на Шаумян се публикува като точен превод на текста от фотокопието, поместено в: Геноцид азербайджанского народа 1918 года. Организаторы и палачи. Национальная Академия Наук Азербайджана. Институт истории имени А. А. Бакиханова. Баку: Тирхап, 2013, с. 55 – 60. Писмото е публикувано и в „Исторически архив“, № 2, 1957 г. Вж. също: ЛВИСШП, с. 114 – 117. За съжаление, тук текстът на писмото е предаден със съкращения. В ЛВИСШП писмото е отпечатано по оригинала, който се съхранява в архива на Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, ф. 461, ед. хр. 32016, лл. 2-7. Написано собственоръчно.

Документ № 6

ТЕЛЕГРАМА ДО С. Г. ШАУМЯН

29 април 1918

Баку

До

Депутата от Съвета Шаумян

Вашето писмо от 13/IV получих днес чрез Бойцов. Отговорете чрез Астрахан по телеграфа или чрез Кушка и Ташкент получихте ли моята телеграма, пристигнал ли е Кобозев и какво е положението при Вас в момента.

Ленин

ЛВИСШП, с. 118. Оригиналет е съхраняван в партийния архив на Институт истории партии при ЦК КП Азербайджана, ф. 456, оп. 1, д. 35, л. 1. Ръкопис. В ЛВИСШП е отпечатано по текста на „Ленинский сборник“, XXXVI, с. 40. Вж. също: В. И. Ленин о Закавказье. Ереван, 1963, с. 271.

Документ № 7

ДО СЪВЕТА НА НАРОДНИТЕ КОМИСАРИ

14 май 1918 г.

Уважаеми другари!

1. Днес изпращаме група другари при вас и в други градове на Русия с исканията на инженерно-техническия отдел на кавказката Червена армия. Вече Ви писах за нашите бакински дела, моля спешно да уведомите нашите делегати и да ги върнете по-скоро обратно. Аз изпращах също така и други с частични искания за радиостанция, миноносци и пр. Ако това-онова вече е изпратено, това вероятно ще бъде взето под внимание.

2. Изпращам ви телеграма, получена от Туркестан. Бомбите за самолетите, за съжаление, са много малко. Няма да можем да им изпратим почти нищо, а пари ще им изпратим. Аз ще предложа днес на финансовия отдел да изпрати 10 милиона, но от тях 5 милиона ще трябва да изпратим в купюри от по хиляда рубли. От получените напоследък на два транша 80 милиона 60 милиона вие ни изпратихте в много едри банкноти, които малко облекчават нашето положение.

3. Изпращам Ви радиотелеграфическото запитване, изпратено от представителя на Ензелийския военно-революционен комитет до Бичерахов, и два отговора на последния, които дават картина за положението в Персия. За Бичерахов вече ви писах. Това е безпартиен човек, посвоему предан на Русия, желаещ да спаси нашето имущество и да го изведе от Персия. Сега той издържа отряди със средствата на англичаните и смята за необходимо, както ще видите от радиограмата, [да се води] съвместна работа с нас против Турция. Вече ви писах, че възложих на Военно-революционния комитет да изясни окончателно позицията на Бичерахов и на генерал Баратов. Очевидно, с тази цел му е било изпратено (на Бичерахов) това запитване.

4. Изпращам ви също така радиограми от Ензели за поведението на нашия посланик в Персия – Бравин, който до този момент се държеше двусмислено (за това вече ви писах), а сега вече открито застана срещу нашата политика. Както виждате от тази телеграма, турската политика в Персия се укрепва. Според други сведения и Кучук-хан вече е застанал определено на тяхна страна. Той е в щаба на Расул-заде и е познат на другаря Сталин. Това е бивш болшевик (1905 – 1906 г.). През последните години той е вожд на мусаватистите, член на Сейма, главен техен литератор. Може би всичко това да е донякъде преувеличено (в телеграмата), но в това направление събитията ще се развиват несъмнено.

5. След това изпращам Ви радиограма от управляващия Ензелийската банка (счетоводно-кредитна банка на Персия). Аз се разпоредих той да приеме комисарите в Ензели и Реште от Военно-революционния комитет. Той ми отговори със следната радиограма: „Моля да се изясни въпросът и да им се направи от там или чрез мен съответното разпореждане. Да имаме там наши комисари е много важно, тъй като по наши сведения чрез тези отделения бакинските търговци вършат ужасни безобразия“.

6. Съобщавам ви, че в Ленкоранския окръг има много памук. Имам намерение да изпратя там другари, които да изкупят всичко (приблизително

телно за 5 милиона руб[ли]) и да ви го изпратя. Може би до момента, когато памукът бъде доставен тук, аз ще получа от вас някакви указания къде да го насоча и пр. В същия този окръг се очаква след две седмици жътвата на пшеницата и на ечемика. Родила се е небивала реколта, очакват около 10 милиона пуда пшеница. Цялото това количество с изключение на необходимото за населението ще бъде доставено в Баку. Жътвата на всички зърнени култури в окръга и разпределението ще ни принадлежат. Сега наши отряди вече охраняват посевите там и тече работа по подготовката на жътвата и пр.

7. Продоволственият въпрос в Баку силно ни затруднява. Работниците гладуват. Заради глада и страха турците има силно брожение сред масите. За това вече ви писах, по-подробно ще ви пиша следващия път.

С другарски поздрав до всички

С. Шаумян

ЛВИСШП, с. 119 – 120. В ЛВИСШП е отпечатано по копието, съхраняващо се в „Архив внешней политики СССР“, ф. 4, п. 321, д. 54837, лл. 31 – 40. Публикувано и в „Исторически архив“, № 2, 1957 г. Вж. също: Шаумян, С. Г. Избранные произведения. Т. 2. 1917 – 1918 гг. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1978, с. 224 – 225.

Документ № 8

ДО С. Г. ШАУМЯН

Скъпи другарю Шаумян!

Много ви благодаря за писмото. Ние сме във възторг от вашата твърда и решителна политика. Съумейте да съедините с нея и възможно най-предпазливата дипломация, която ни предписва безусловно сегашното възможно най-трудно положение, и ние ще победим.

Трудностите са необятни. **Засега** ни спасяват **единствено** противоречията и конфликтите и борбата между империалистите. Умейте да използвате тези конфликти: **засега** трябва да се научим на дипломация.

Най-хубави поздрави и пожелания и поздрав на всички приятели.

Ваш Ленин

Написано на 14 май 1918 г.

Изпратено в Баку.

ЛВИСШП, с. 121. Напечатано на 8 септември 1918 г. в „Бюлетени Диктатуры Центрокаспии и Президиума Временного Исполнительного Комитета“, № 33. В ЛВИСШП е отпечатано по текста на „Бюлетени Диктатуры Центрокаспии и Президиума Временного Исполнительного Комитета“. Вж. също: Ленин, В. И. Полное собраное сочинений. Издание пятое. Т. 50. Письма, октябрь 1917 – июнь 1919. Москва: Издательство политической литературы, 1965, с. 73 – 74.

Документ № 9

ТЕЛЕГРАМА ДО В. И. ЛЕНИН

23 май 1918 г.

Днес, 20 май, получихме от Тифлис следната радиograma: „На 13 май Турция предяви в Батум искане да се пропускат турските войски по

железопътната линия Александропол – Джулфа в Персия, като се мотивират с това, че англичаните напират откъм Мосул и че на турците им е необходимо в най-кратък срок да заемат Персия. Своего искане Турция поддържа със сила. На 15-и сутринта са започнали да обстрелват Александропол. Нашите войски са били изненадани и не могат да спрат настъплението [на турците] и на 16-и са предали Александропол. На 17-и турците са поискали да им се осигури свободен достъп до Джулфа, като обещават да не закачат населението. В противен случай заплашват да си пробият път със сила. Имайки предвид, че отстъплението от Александропол, както и че в случай на съпротива цялото население на Сурмалински и Ечмиадзински окръг ще бъде подложено на ужасни бедствия, ние бяхме принудени да се съгласим с исканията на турците. Населението на Александрополски окръг избяга цялото и се струпа в района на Бамбак [и] Лори, както и населението на Сурмалински окръг. Днес получихме сведения, че населението на Ахалкалакският окръг се е вдигнало и се насочва в посока на Цалки. Делегацията в Батум отправи протест по повод на ултиматума, но по съвета на други не направи от това Казус-Бели [и] реши да продължи преговорите. Карчикян“.

Събитията в Закавказието се развиват много бързо. Всички съобщения от Тифлис говорят за подготовката на поход към Баку от страна на турците. Необходима ни е спешна помощ, пътят Петровск – Червленная още не е отворен. Връзката със Северен Кавказ е много лоша – през Батайск. Помощ от Северен Кавказ до момента няма, нуждаем се от команден състав, оръжие, самолети. Очаквам указания относно силите [от] Персия. Ако не получа указания навреме, ще действам по собствено усмотрение.

Извънреден комисар по въпросите на Кавказ

Шаумян

ЛВИСШП, с. 122 – 123. В ЛВИСШП е отпечатано според оригинала, съхраняващ се в ЦГАКА, ф. 3/4, оп. 1, д. 38с. Напечатано в списание „Известия Армянской ССР. Общественные науки“, № 1, 1952. Вж. също: Шауман, С. Г. Избранные произведения. Т. 2. 1915 – 1918. Москва, 1978, с. 277 – 280.

Документ № 10

РАДИОГРАМА ОТ В. И. ЛЕНИН ДО БАКИНСКИЯ СЪВЕТ ЗА ИЗПРАЩАНЕТО НА ПШЕНИЦА ОТ ЦАРИЦИН В БАКУ

23 май 1918 г.

Съветът на народните комисари постанови: Да се изпрати незабавно по вода от Царицин за Баку голямо количество [пшеница] на разположение на Бакинския съвет с оглед на това на първо място и безусловно да бъде обезпечена работата по добиването на нефт в най-голямо количество.

Председател на Съвета на народните комисари

Улянов – Ленин

Завеждащ въпросите на Съвета на народните комисари

Владимир Бонч-Бруевич

Документ № 11

ДО СЪВЕТА НА НАРОДНИТЕ КОМИСАРИ

24 май 1918 г.

Уважаеми другари!

Вчера ви изпратих радиограма с кратки съобщения за положението в Закавказието. Това е вече четвъртата радиограма, изпратена ви през Ташкент и Астрахан, но те, по всичко изглежда, не стигат до вас. За съжаление, и досега не сме дочакали от вас помощна радиостанция, макар че настояваме за това вече трети месец.

Вече ви съобщих за завземането на Александропол от турците и прехвърлянето на войски в Джулфа. Това има двойка цел – заемане на Северна Персия и придвижване към Баку. По наши сведения те искат да организират в Северна Персия армия от 200 000 души. Около 40 000 щика от местните кюрди и шахсевени са налични и те ще подвоят оръжие за сформирването на войската по трасето Александропол – Джулфа. Трябва да се каже, че Северна Персия е силно туркофилска. Под тяхното [на турците] влияние попада и Кучук-хан. В дадения момент нас ни интересува друга цел – прехвърлянето на войски към Баку: от Джулфа до Баку се строеше железопътна линия. Сега цялото земно платно е готово, готов е мостът над [река] Кура, положени са релсите от станция Алят (недалече от Баку) на разстояние от 30 версти. Целият материал е приготвен – релси, траверси и т.н., всичко е [доставено] на място. Освен това успоредно на платното има хубав коларски път от Джулфа по брега на [река] Аракс и по-нататък през Муган до Баку. Всичко това са големи удобства за противника. При това от двете страни на [ж.п.] линията е изцяло мюсюлманско население. Разстоянието от Джулфа до Баку ми се струва, че е (точно, не съм проверявал) 320 версти. Възможно и вероятно е те да се придвижат в това направление незабавно. Ние предприемаме мерки за преграждане на пътя, усилваме нашите отряди в Аджикабул, изпращаме 1 батальон по пътя Баку – Джулфа, извозваме най-богатото имущество – подготвените материали за железопътната линия.

Едновременно ние получаваме съобщение след съобщение от Тифлис за това, че главното искане на турците и германците в Батум е прехвърлянето на войски в Баку. В Тифлис се усилва германо-турската „ориентация“. Вчера английският консул ми прочете писмо, получено от тифлиския английски консул, с клеймо от 10 май (днеска е 24-и), в което се отбелязва, че даже най-верните приятели на англичаните (очевидно, арменците) се отвърщат от тях и на англичаните не им остава нищо, освен да избягат от там. Вие вероятно вече знаете, че правителството на Гегечкори се оказва твърде „ляво“ и го замени Чхенкели. Прилагам изрезка от „Бакинският рабочий“ с преглед на печата, където се цитира мнението на

тифлиския арменски меншевишки вестник „Пайкар“ (орган на областния комитет на меншевиките). Дашнаците са получили съобщение от Тифлис, че в Батум обещава на грузинците автономия под протектората на Вилхелм. Цялото останало Закавказие трябва да стане автономен Азербайджан. Изпращам ви писмо – статия от др. С. Кавтарадзе, написана през първите дни на месец май. Писмото е остаряло, но обрисова положението в Грузия и мисля, че ще бъде интересно за др. Сталин.

Прехвърлям се на въпроса за нашите най-близки военни цели. Както вече ви съобщих, ние се готвим в най-близко време да тръгнем към Елисаветпол. Ние прихванахме телеграфни разговори от Елисаветпол за готвещо се от там придвижване към Баку с редовни войски (по сведенията [с които разполагаме] в Елисаветпол те са вече около 6000 начело с грузинския княз Магалов). Преди 4 дни нашите отряди в Аджикабул вече имаха сблъсъци с тяхната конница. Възможно е те да ни изпреварят. Ако това ще са само елисаветполските сили, тях лесно ще ги разбием тук и веднага ще разчистим пътя за Елисаветпол, а може би и за Тифлис. Ако след тях ще вървят и турските войски от Батум (и от юг), ние във всеки случай ще трябва да заемем Евлахския мост и отбранителната линия по [река] Кура. Трябва да се бърза за Елисаветпол, зада се предизвика там, а след това и по-нататък, въстание на арменците. Това ще повлияе и на грузинското селячество и Сеймът ще бъде разгонен. Ако това въстание не избухне и турците успеят за закрепят към себе си Грузия и Тифлис, тогава ние ще бъдем напълно изолирани и ще ни се наложи да отбраняваме само Апшеронския полуостров. Придвижването към Елисаветпол ние досега не можахме да започнем, защото не сме готови. Както ще видите от приложението доклад на нашия комисар по военноморските въпроси др. Корганов, нашите сили са разхвърляни по [територията на] Бакинска губерния и Дагестанска област. Няма команден състав, не можем даже да намерим командващ за войските, които трябва да бъдат насочени към Елисаветпол. При тези условия много остро стои въпросът за Бичерахов, за когото ви писах вече няколко пъти.

Сега ви изпращам три документа, отнасящи се до Бичерахов.

Изпратихме в Северен Кавказ няколко другари с молба за незабавна помощ. Вчера от Петровск получихме съобщение (по радиостанцията), че наш отряд от 2000 души начело с Нанейшвили (Сталин го познава) е прочистил пътя вече до Червленная. По този начин общуването със Северен Кавказ се облекчава. Ако от там побърза помощ при нас, ние ще сме спокойни за Закавказието (с едновременната помощ на Бичерахов).

В очакване на помощ с пари, оръжие, хора, указания.

С горещ поздрав **С. Шаумян**

За нашите предприятия по губернията и областта – рибната промишленост, прибирането на реколтата, реквизицията на целия памук за Русия, за нефтената промишленост и пр. ще съобщя следващия път.

P.S. Декретирахме национализация на нефтените недра, повишихме цената на нефта на 2 р[убли] и 35 коп[ейки]. За това ви съобщих по радиото.

С. Ш.

ЛВИСШП, с. 125 – 127. В ЛВИСШП е отпечатано по оригинала, намиращ се в ЦГАКА. Вж. също: Шаумян, С. Г. Избранные произведения. Т. 2. 1915 – 1918 гг. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1978, с. 281 – 283.

Документ № 12

ДО С. Г. ШАУМЯН

24 май 1918 г.

Москва

Скъпи другарю Шаумян!

Използвам случая още един път да Ви изпратя няколко думи (неотдавна пак имах случай да Ви изпратя писмо; получихте ли го?).

Положението на Баку е трудно в международно отношение. Затова бих Ви посъветвал да се опитате да направите блок с Жордания. Ако е невъзможно, трябва да се лавира и да се протака решението, докато не се укрепите във военно отношение. Трезва преценка и дипломация за протакане – помнете това.

Оправете радиостанцията и ми изпращайте писма през Астрахан.

Най-добри поздравии. Ваш Ленин

Изпратено в Баку.

ЛВИСШП, с. 128. Публикувано в „Бюлетени Диктатури Центрокаспия и Президиума Временного Исполнительного Комитета“, № 33, 8 септември 1918 г. Печата се по текста на бюлетина. Вж. също така: Ленин, В. И. Полное собраное сочинений. Издание пятое. Т. 50. Письма, октябрь 1917 – июнь 1918, с. 82.

Документ № 13

ТЕЛЕГРАМА ДО В. И. ЛЕНИН

Баку, 27 май 1918 г.

Получихме със закъснение телеграмата на Выснархознефть № 706 за мерките в нефтената промишленост и днес [получихме] телеграмата на Совнаркома № 3082 за стоте милиона. Приетите решения разбираме като национализация. Извиква съмнение отсъствието на правителствен декрет. Ако няма пречки, телеграфирайте по-определено. Решението приветствам. Положението в Баку се влошава. Съобщават от Тифлис на 23 май за съгласието на Закавказкия комисариат да пропусне два турски полка към Баку. Нашият отряд от 2000 души стигна до Гудермес и се върна обратно, като не достигна до Червленная. Причините: първата – трудността на задачата, втората – молбата на делегацията на Терския народен съвет да се върне обратно с оглед на очакващото се разрешаване на въпроса за отварянето на пътя. От Северен Кавказ помощ не очакваме, необходима ни е помощ през Астрахан. Спешно. Очакваме отряда на Бичерахов в Баку след 10 дни.

Шаумян

ЛВИСШП, с. 129. В ЛВИСШП е отпечатано по оригинала, съхраняващ се в ЦГАОР СССР, ф. 130, оп. 2, д. 580, л. 81. Напечатано през 1938 г. в списание „Красный архив“ № 4 – 5. Вж. също: Шаумян, С. Г. Избранные произведения. Т. 2. 1915 – 1918 гг. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1978, с. 290.

Документ № 14

ТЕЛЕГРАМА ДО В. И. ЛЕНИН

Баку, 30 май 1918 г.

Резолюция на обединеното тържествено заседание на Бакинския съвет на работническите, войнишките и матроските депутати и на заседаващия в Баку конгрес, приета на 29 май. „Съединеното тържествено заседание на Бакинския съвет на работническите, войнишките и матроските депутати и конгреса на мюсюлманските селски депутати от Бакински окръг, след като изслуша доклада за политическото положение в Закавказието, изразява своето негодувание срещу заседаващата в Тифлиския сейм презряна групичка (в буквален превод – купчинка – бел. прев.) бекове и ханове и техните лакеи – меншевиките, арменските националисти, дашнаците, които дръзнаха да обявят независимостта на Закавказието и понастоящем чрез свои представители водят в Батум преговори за изпращане на герmano-турски войски срещу бакинската съветска власт. Ние, представителите на бакинския пролетариат и мюсюлманите селяни от Бакински окръг, обявяваме за врагове всички, които са гласували в Сейма за отделянето на Закавказието. Пред лицето на цялата руска демокрация, на целия свят заявяваме: 1) както бакинската демокрация, така и работниците и селяните от цялото Закавказие в никакъв случай няма да се примирим с отделянето на Закавказието от революционна Русия и ще се борим с оръжие в ръка срещу турско-германските банди и срещу техните съюзници – предателите Чхенкели, Зиатханов, Хойский и компания; 2) никакъв мир, сключен от тази групичка узурпатори, не може да бъде признат от нас.

Представлявайки неотделима част от великата Руска федеративна република, ние, тясно свързани от съдбата си с революционна Русия, можем да признаем само мир, сключен от централното Руско-съветско работническо-селско правителство. Бакинският пролетариат така, както и селячеството на Бакински окръг и на цялата губерния, както това се вижда от решенията на редица окръжни конгреси на мюсюлманските, арменските и руските селяни, ще отстояват съветската власт и ще оказват най-решителна съпротива на настъпващите сеймовски и турски банди.

Допълнения. Като получихме по време на обсъждането на въпроса съобщение от Тифлис за разпадането на т.нар. „Закавказка република“, за разпускането на Сейма, обединеното заседание на Бакинския съвет и на Селския конгрес констатира катастрофата на престъпния контрареволуционен блок на меншевиките, мусаватистите и дашнакцаканите и го обявява за националистическа авантюра и за каиновско предателство

както по отношение на грузинското селячество, така и още повече по отношение на арменското и мюсюлманското селячество и към целия пролетариат на Закавказието.

Съединеното заседание на Съвета на работническите, войнишките и матроските депутати и на Селския конгрес пред лицето на новите авантюри, на новите опити да се разбият редовете на кавказката демокрация заявява своята твърда решимост да продължи борбата срещу контрареволуцията в Закавказието и изразява увереност, че не е далече това време, когато откъснатите от Западното Закавказие бакински пролетариат и селяните от Бакинска губерния ще се обединят в братски съюз с грузинското и арменското селячество и пролетариат и с оръжие в ръка ще установят в Закавказието съветска власт и ще възстановят единството с велика революционна Русия.“

Резолюцията беше приета с аплодисменти с всичките гласове на Съвета и на Селския конгрес при трима въздържали се. Съобщавам за сведение и за открита разгласа.

Извънреден комисар по въпросите на Закавказието

Шаумян

ЛВИСШП, с. 130 – 131. В ЛВИСШП е отпечатано по оригинала, съхраняващ се в ЦГАОР СССР, ф. 130, оп. 2, д. 730, лл. 69 – 72. Отпечатано и в „Красный архив“, № 4 – 5, 1938.

Документ № 15

ПИСМО ДО СЪВЕТА НА НАРОДНИТЕ КОМИСАРИ

7 юни 1918 г.

Скъпи другари!

През последната седмица едновременно с трескавата подготовка на похода към Елисаветпол ние бяхме заети с подготовката на редица декрети. В неделя, 2 юни, издадохме декрет за национализацията на нефтените предприятия. Вчера издадохме декрет за национализацията на търговския флот. От нас е издаден и декрет за реформа на съдебните учреждения. Подготвен е декрет за унищожаване на просията, подготвят се декретите за национализация на банките и домовете. Вътрешното ни положение е такова, че всички тези мероприятия ние бихме могли да прокараме в живота безболезнено и даже блестящо. Независимо от тежкото положение на работниците по отношение на продоволствието (повече от два месеца работниците направо гладуват) ние се чувстваме много здраво. Но да видим какво ще бъде нашето положение в най-близките дни. Ако победим, Баку ще се превърне в образцова трудова комуна. Аз няма да пиша по военните въпроси, защото Корганов обеща той да напише. Ще засегна само болния въпрос за Бичерахов. Този въпрос в някаква степен ме озадачава. Вие вече знаете за нашите преговори с него. В последното си писмо той ни постави условие за допускане на английска мисия в Баку. След това, след като получих Вашето решение, незабавно му съобщих нашите условия. Сред тях – условието неговият отряд да се състои изклю-

чително от граждани на Руската република. Най-главното собствено не е това дали с него ще има някакви англичани, а това какво ще представлява той сам със своя отряд. Всички, които съм упълномощавал да водят с него преговори, и хора, които го познават от много години, и запознати с неговия отряд – всички ме уверяваха в неговата порядъчност и в това, че трябва без всякакви колебания да приемем неговите услуги. Но тези дни ми предадоха разшифрована радиograma на английски генерал в Персия, където той [английският генерал] между другото пише: „Моята цел е да спася Кавказ от турците и германците и мисля, че всички партии ще ми помогнат. Нямам нищо против съветската власт. Бичерахов в политическо отношение се намира на мое разпореждане и той няма да има нищо против бакинската власт“. (Това е приблизителният текст, подчертаните думи възпроизвеждам точно).

Това обстоятелство във връзка с цялата обективна обстановка усложнява положението. Аз телеграфирах той да дойде в Баку за преговори, преди отрядът му да пристигне в Ензели, но е съмнително, че той ще го направи. Нито аз, нито Корганов можем да заминем също така, а да се доверявам в това отношение няма на кого. Вчера получих от него радиograma от Казвин, в която се съобщава, че той тръгва. Възможно е след седмица вече да е в Ензели. Как ще постъпим с него, засега не ми е съвсем ясно. В посока на Елисаветпол ние вече тръгваме днес. Там ще се насочат големи сили и от това отрядът на Бичерахов придобива още по-голямо значение.

От Тифлис вече няколко дни нямаме сведения. В Персия е прихваната германска телеграма, съобщаваща следното: „Турските войски, намиращи се на изток и югоизток от Александропол, са били атакувани от арменските войски, като всички атаки са били отблъснати с огромни загуби. Запаси от материали се изпращат от Владикавказ в Баку. Железопътните линии се ремонтират. Не се очакват никакви подкрепления от Русия. Турските сили настъпват. Съпротивата на Баку не се смята за много сериозна“. Това се съобщава от Казвин на 31 май.

Елъцов и Черкасов пристигнаха, донесоха твоето (на Сталин) малко писмо, написано в леглото. Съобщиха, че след тях идва и нашият товар. Вчера пристигна от Астрахан Ашот Хумарян и събщи, че там за нас се товари параход. Габриелян засега го няма. Национализацията я обявихме, без да дочакаме инструкции, опасявайки се, че нефтените индустриалци, като научат за приетото от вас решение, ще ни подведат, ако незабавно не бъдат предприети от нас необходимите мерки. А наред с тази национализация трябваше да се национализира и флотът. Национализацията повече не предизвика ентузиазъм поради твърде изострилата се продоволствена криза, поради формения глад. По-голям е ентузиазмът сред моряците. Саботажът на инженерите засега е глух. Съюзът на инженерите прие резолюция, която не одобрява национализацията, но призовава техничес-

кия персонал да остане на своите работни места. По-подробно за тези въпроси ще напиша следващия път.

Вчера пристигна от Ташкент латвиецът Дросман, началникът на латвийския артилерийски отряд. Оказва се, че той преди два месеца е оставил своя отряд в Самара и заминал за Ташкент, но там заболял от тиф и останал. Той казва, че отрядът му се състои от 900 души, че има четири бронирани автомобили, 14 самолета и пр. Пита ни ще се съгласим ли да приемем този отряд и пр. Ние естествено се съгласяваме с готовност, но доколко това е реално аз не знам. Той е бил откъснат от отряда два месеца, какво става с отряда му в момента той не знае, но говори много уверено. Моли да му дадем другар, който на място да приеме отряда и да го доведе тук. За всеки случай днес изпращаме един другар. Отрядът според него се намира в Самара.

Получих телеграма от Карахан с предложение да поема неговото представителство в Кавказ, а след това и телеграма за извикването на Бравин и за назначаването на друг на неговото място. За съжаление, засега не намирам подходящ кандидат. Ще помисля още днес. Пакетът с плномоцията на името на Бравин аз иззех и го изпращам обратно. А куриерът с парите пропуснах да мине съгласно телеграмата на Карахан.

Една молба. Директорът на тукашната Държавна банка предизвиква у мен съмнение. Тъй като нито аз, нито другите другари не разбираме от банково дело, трябва да бъдем внимателни. Аз настоятелно моля да ни изпратите тук друг, по-сигурен човек, а този да го вземете там, по-близо до вас. Тук той има заместник – фамилията му е Марков. Той през октомври пътува до Питер, там е работил с вас, нарича се яростен привърженик на съветската власт и пр. Той вече, струва ми се, е получил назначение за управляващ на Рибинското отделение на Народната банка. Ако там, при вас, го познават добре (миналото му е малко съмнително), то може би да го оставят тук. Моля ви да направите необходимото разпореждане по този въпрос.

При изпращането на парични знаци имайте предвид, че ние силно се нуждаем от дребни купюри. Изпращат ни през цялото време банкноти от по 1000 рубли, от които имаме около 60 милиона.

Завършвам писмото. Както винаги, се налага да пиша набързо. Прилагам също така писмото на Корганов, както и изрезки от вестниците.

С горещ поздрав Ваш

С. Шаумян

ЛВИСШП, с. 132 – 135. В ЛВИСШП е отпечатано по оригинала, който се съхранява в ЦГАОР СССР. Вж. също: Шаумян, Ст. Письма, 1896 – 1918. Ереван: Государственное издательство Армении, 1959, с. 81 – 86.

Документ № 16

ТЕЛЕГРАМА ДО В. И. ЛЕНИН

10 юни 1918 г.

Съобщавам за две телеграми, получени от Тифлис: делегатите на Националния съвет са пописали мирен договор с Турция, според който към Турция минават части от окръзите Александрополски, Еривански; окръзите Нахичевански, Ахалкалакски, Ечмиадзин, Ериван, Аштарак (пропуск) остават в пределите на Армения. Приблизително граничната линия е град Чобан Кяра, Беюк-Велинии, Арпа, от изток на запад по река Кацах, по права линия на запад от Ечмиадзин, през връх Арагац. По договора населението на завоюваните области, с изключение на (пропуск) Батумска, може да се върне по местожителството си. На военните части и на бежанците, намиращи се в Персия, се разрешава през Джулфа да продължат до Кавказ. Населението на завоюваните области се освобождава от военна повинност до края на войната (по това време Първата световна война все още не е приключила – бел. прев.). Националният съвет се е обявил за върховна единствена власт на арменските области, отлагайки за близките дни образуването на арменско правителство, временно поемайки правителствените функции. Водят се преговори с татарите за разграничаване на територията. Съветът препоръчва на населението да остане по местата, където е. Отдадена е заповед и на двете страни за преустановяване на военните действия. Сроктът на ратификацията на договорите от Константинопол е един месец. С Грузия също е подписан мирен договор. По договора на Турция е предоставено правото да превозва войски по кавказките железопътни линии. Турците идват по шосето Караклиса – Ереван, Акстафа – Баку. Съгласно сключения мир с Турция тези дни ще започне превозване на войски по железопътните линии до Баку и Джулфа. Съобщавам, че започнахме настъплението.

Извънреден комисар за Кавказ **Шаумян**

ЛВИСШП, с. 136 – 137. В ЛВИСШП е отпечатано по текста на заверено копие. ЦПА ИМЛ, ф. 461, ед. хр. 22707, л. 1, об.; ф. 5, оп. 2, ед. хр. 1460, л. 17. Вж. също: Шаумян, Ст. Письма, 1896 – 1918. Ереван, 1959, с. 88 – 89.

Документ № 17

ТЕЛЕГРАМА ДО В. И. ЛЕНИН И В ЦАРИЦИН

11 юни 1918 г.

Предавам първото донесение на командващия Бакинските съветски войски, започнали военни операции в направление на Елисаветпол. Донесението е получено днес, 11 юни, в 9 часа вечерта: „Авангардът на нашите войски завзе станция Сагирли; нашият разузнавателен локомотив беше обстрелян от артилерията на противника от страна на станция Керар. Нашите войски се придвижват напред“.

Комисар по военните въпроси и по морските дела **Корганов**

Извънреден комисар по въпросите на Кавказ **Шаумян**

ЛВИСШП, с. 138. Публикувано в списание „Красный архив“, № 4 – 5 (89 – 90), 1938, с. 16. В ЛВИСШП е отпечатано по текста на списанието. Вж. също: Шаумян, С. Г. Письма, 1896 – 1918. Ереван: Государственное издательство Армении, 1959, с. 91.

Документ № 18

ТЕЛЕГРАМА ДО В. И. ЛЕНИН

14 юни 1918 г.

На 10 юни нашите войски, на брой 10 хиляди души, тръгнаха от Аджикабул. На 11-и заеха станция Сагирли, втората станция, завзета с бой, е село Кюрдамир и напредват по-нататък. При Евлах ги очакват значителни сили на противника. По сведения от Тифлис турците са прехвърлили в посока на Елисаветпол 15-хилядна войска. Съобщават, че в Тифлис на 11-и вечерта е пристигнал трети ешелон с германски войски. На 8 юли в Поти са дебаркирали три транспорта германски войски с артилерия. Несъмнено срещу Баку ще бъдат придвижени и германски войски. Настроението в нашите войски е бодро, редът е образцов, флотът героично ще отстоява съветската власт. Настроението на работниците независимо от почти тримесечния глад е много повишено, ще се сражават до последна възможност. „Живи няма да се предадем и на немските хищници никакъв нефт няма да оставим“ – казват работниците.

В случай на поражение Баку несъмнено ще се превърне в пепелище. Отрядът на Бичерахов от Персия, който влезе в състава на Бакинската съветска армия, бърза на помощ на бакинци. Кючук-хан започна бойни действия срещу Бичерахов по пътя от Казвин за Ензели. Отрядът, сражавайки се успешно, си пробива път напред. След седмица ще бъде в Баку. Досега нямаме никаква военна помощ от Русия. Няма бронирани автомобили, самолети, артилерия, даже патроните и винтовките, изпратени с Колтински и Тер-Петросян, ги няма досега. Не са получени също и оръдията за корабите. Няма го Габриелян. Няма ги 100-те милиона.

Вчера, 13 юни, получихме телеграма от Выснархознефть № 1069 от 4 юни за това, че прилагането на национализацията се отлага. Заявявам решителен протест срещу такава политика. Выснархознефть, очевидно, не знае какво прави. Национализацията на нефтената промишленост и на търговския флот независимо от глада предизвика ентузиазъм и доведе до повишаване на добива и експедицията на нефт. Изпращахме на ден 600 или 700 хиляди пуда, а сега се извозват по един милион и 300 или 400 хиляди. Предприемаме мерки за по-нататъшно усилване на експедицията.

Извънреден комисар по въпросите на Кавказ

С. Шаумян

ЛВИСШП, с. 139 – 140. В ЛВИСШП е отпечатано по оригинала, съхраняван в ЦГАОР СССР, ф. 130, оп. 2, д. 569, лл. 6 – 7. Напечатано през 1938 г. в списание „Красный архив“, № 4 – 5. Вж. също: Шаумян, С. Г. Избранные произведения. Т. 2. 1917 – 1918 гг. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1958, с. 333 – 334.

Документ № 19

ТЕЛЕГРАМА ДО В. И. ЛЕНИН И В ЦАРИЦИН

Баку, 16 юни 1918 г.

Съобщавам резолюцията, приета от Бакинския съвет на 15 юни: „Като изслуша доклада на другаря Шаумян за положението в Закавказието, за появилите се в Тифлис германски войски и за стремежа на германските хищници да завземат Баку с цел в частност износа на нефт, Съветът на работническите, червеноармейските, матроските и селските депутати одобрява изцяло революционната програма на Бакинския съвет на народните комисари, заявява още един път за готовността на бакинския пролетариат и съветската Червена армия да се борят докрай с настъпващите герmano-турски бандити, да отстояват своята свобода и независимост и своята неразривна връзка с великоруската Съветска република. Ние заявяваме, че както в случай на победа, така и в случай на поражение ние няма да дадем на германските хищници нито една капача нефт, добита с народен труд. Също така Съветът одобрява предпазливата последователна политика на Бакинския съвет на народните комисари по отношение на англичаните и заявява, че империалистическите посегателства ще срещнат решителен отпор от страна на бакинските депутати, от която и страна те да идват; апелира към германския пролетариат, който поддържаше своето правителство по време на войната в името на отбраната на отечеството, но му обръща внимание за проникването на германските хищници в далечна Азия за унищожаване на властта на бакинския пролетариат, който не заплашва свободата на германския народ и се е провинил само в това, че осъществява великите идеали на Маркс – Енгелс, които [германските работници] смятаха досега за свои учители. [Германските] работници няма да търпят позора на прислужниците на своето империалистическо правителство и всички негови безкрайни престъпления. От друга страна Бакинският съвет на работническите, червеноармейските, матроските и селските депутати се обръща още един път към революционните демократи на цялото Закавказие с призив да застанат под знамето на съветската Червена армия и да поддържат бакинския пролетариат в неговата борба срещу герmano-турските и меншевишките банди, поробващи цялото Закавказие.

Извънреден комисар по въпросите на Кавказ

Шаумян

Секретар на Съвета **Кузнецов**

ЛВИСШП, с. 141 – 142. В ЛВИСШП е отпечатано по оригинала, съхраняван в ЦГАОР СССР, ф. 130, оп. 2, д. 580, л. 92. Напечатана в 1938 г. в списание „Красный архив“, № 4 – 5. Вж. също: Шаумян, С. Г. Избранные произведения. Т. 2. 1915 – 1918 гг. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1978, с. 349 – 350.

Документ № 20

ТЕЛЕГРАМА ДО С. Г. ШАУМЯН

Баку, до Шаумян

През Астрахан и Кушка с по-нататъшно предаване по радиотелеграфа

Декрет за национализация на нефтената промишленост засега няма. Предполагаме, че ще издадем декрет за национализация на нефтената промишленост в края на [периода на] навигацията. Засега организираме държавен монопол върху търговията с нефтопродукти. Предприемете всички [възможни] мерки за доставка на нефтопродукти на Волга в най-кратък срок. Съобщавайте на Главконефть ежедневно за положението на нефтената промишленост.

Предсовнарком Ленин

Написано на 18 юни 1918 г.

ЛВИСШП, с. 143. В ЛВИСШП е отпечатано по текста на телеграфната бланка, написана от Ленин. За първи път телеграмата е напечатана в Ленинский сборник, XXXV, с. 24. Вж. също: Ленин, В. И. Полное собрание сочинений. Издание пятое. Т. 50. Письма, октябрь 1917 – июнь 1919. Москва: Издательство политической литературы, 1965, с. 103 – 104.

Документ № 21

ТЕЛЕГРАМА ДО В. И. ЛЕНИН И В ЦАРИЦИН

20 юни 1918 г.

От Елисаветполския фронт Донесение № 3 в Баку от Кюрдамир. До Совнаркома: Съгласно донесението на командира на бригадата Амазасп на 16 юни авангардният батальон на бригадата при командира влязъл в бой с противника при село Карамарьям в 9 часа сутринта. Войските на противника се състоят от нередовни войски от грузинци и мусаватистки татари и банди дагестанци в униформата на нашата пехота с обща численост от 2 хил[яди] души. След седемчасово упорито сражение противникът се обърнал в бягство, понасяйки загуби в размер на десетки убити, много ранени и изоставяйки оръжието си. Загубите на батальона – четирима ранени. Село Карамарьям е завзето от нашите войски; противникът отстъпва към Геокчай. На 17 юни нашите войски провели разузнаване с бой по посока на станция Мюсюсли, като провели демонстративна атака, понасяйки загуби с убити и ранени.

Народен комисар по военноморските въпроси

Корганов

Извънреден комисар по въпросите на Кавказ

Шаумян

*ЛВИСШП, с. 144. В ЛВИСШП е отпечатано по книгата: **Большевики** в борьбе за победу социалистической революции в Азербайджане. Документы и материалы 1917 – 1918 гг. Баку, 1957, с. 513 – 514. Вж. също: **Шаумян**, Ст. Письма, 1896 – 1918. Ереван: Государственное издательство Армении, 1959, с. 97.*

Документ № 22

ТЕЛЕГРАМА ДО В. И. ЛЕНИН И В ЦАРИЦИН

20 юни 1918 г.

Елисаветполски фронт, Донесение №4 от Кюрдамир. Баку, до Совнаркома. Съгласно донесението на командира на бригадата Амазасп около 12 часа на 18 юни противникът е преминал в настъпление срещу населеното място Карамарям и както и в предишния бой, се е отличил Шестнадесети батальон. Противникът е бил отблъснат и се е обърнал в паническо бягство и е отстъпил, преследван от конницата. На бойното поле [противникът е оставил] две 75-милиметрови оръдия, една картечница и много екипировка. Около 18 часа е било открито ново обходно движение, започнал е бой по цялата линия на фронта. По протежение на 20 версти противникът първоначално притиснал левия [ни] фланг, след това бил отблъснат и се обърнал в безредно бягство; настъпилото смрачаване и мъглата са попречили на преследването. При Карамарям е пленена една картечница и много други трофеи; нашите загуби – 5 убити, 49 ранени. Противникът е загубил до 500 души. Независимо от лишенията червеноармейците са стояли на позициите си мъжествено. Милосърдната сестра Железнава, ранена на предната позиция, е продължила да превързва ранените под убийствения огън.

Народен комисар по военноморските въпроси

Корганов

Извънреден комисар по въпросите на Кавказ

Шаумян

ЛВИСШП, с. 145. В ЛВИСШП е отпечатано по текста, съхраняван в ЦГАОР СССР, ф. 130, оп. 2, д. 570, лл. 6 – 7. Вж. също: Шаумян, Ст. Письма, 1896 – 1918. Ереван: Государственное издательство Армении, 1959, с. 98.

Документ № 23

РАДИОГРАМА ОТ БАКИНСКИЯ СОВНАРКОМ ДО ДЕПУТАТИТЕ ОТ СЪВЕТИТЕ В ПЕТРОВСК, ЕКАТЕРИНОДАР, АСТРАХАН, ЦАРИЦИН, САРАТОВ, КОПИЕ ДО В. И. ЛЕНИН С ОПРОВЕРЖЕНИЕ НА ПРОВОКАЦИОННИТЕ СЛУХОВЕ ЗА СЪГЛАШЕНИЕ НА БАКИНСКИЯ СОВНАРКОМ С АНГЛИЧАНИТЕ

21 юни 1918 г.

По Северен Кавказ и по Волга се разпространяват слухове, че бакинската съветска власт е влязла в съглашение с англичаните за съвместна борба против германо-турските банди, че едва ли не английските войски вече са дебаркирали в Баку. В опровержение на тези провокационни слухове заявявам, че в Баку няма никакви английски части. Никакво съглашение между бакинската съветска власт и англичаните за съвместна отбрана на Баку и прочее няма и не може да има. Империалистическите стремежи, от където и да идват, ще срещат винаги най-решителен отпор от страна на бакинския пролетариат и кавказката съветска Червена Армия.

Председател на Бакинския съвет на народните комисари и извънреден комисар по въпросите на Кавказ

С. Шаумян

Председател на Бакинския совдеп

П. Джапаридзе

ЛВИСШП, с. 146. Публикувано във вестник „Бакинский рабочий“ № 120, 23 юни 1918 г. В ЛВИСШП е отпечатано по текста от вестника. Вж. също: Шаумян, Ст. Письма, 1896 – 1918. Ереван: Государственное издательство Армении, 1959, с. 99.

Документ № 24

ПИСМО ДО В. И. ЛЕНИН

23 юни 1918 г.

Скъпи Владимир Илич!

Днес най-после пристигна Тер-Габриелян и ни докара 4 бронирани автомобила, 13 самолета и много друго [военно] имущество. За всичко това – голямо, голямо благодаря на Вас. Ние получихме това, което не ни достигаше и което ще ни окаже сега неограничени услуги. Вие вече знаете, че нашите военни операции на елисаветполското направление започнаха. Според сведенията противникът ни е твърде силен. Ако имахме пред себе си само елисаветполските банди, колкото и многобройни да са те, ако дори към тях се присъединят всички меншевишки и грузински сили, те пак не биха били страшни за нас. Бихме могли да се справим с тях дори ако към тях се присъединят и турски сили. Но нас ни плашат немците.

Вчера чрез английския консул получих радиograma от Персия, в която се съобщава, че от Лондон са телеграфирани: „217-а немска дивизия е пристигнала в Батум и се разтоварва“. Ако това е вярно, ако немците са решили да прехвърлят срещу нас големи сили, тогава вероятно няма да успеем да удържим Баку. И тогава ще приложим Вашата рецепта. Затова беше приета наша резолюция, която Ви беше съобщена, и е образувана комисия от специалисти, която ежедневно ми докладва за своите работи. А засега ние мислим за победа и правим всичко, за да победим.

От доклада на помощника на Корганов, др. Шеболдаев, който Ви изпращам, Вие ще видите, че ние насочихме в посока на Елисаветпол армия от 12-12 хиляди души. Общото впечатление от армията на хора, сведенията във военното дело, е, че това не е обичайната „съветска“ армия – в най-добрия случай партизански отряди, а истинска редовна армия. Всички другари, пристигащи от Русия, изразяват възторг, когато се запознаят с нея. И засега тази армия се държи великолепно. Трябва да се има предвид, че условията на войната сега са много тежки. Тази местност – Кюрдамир – Уджар – Евлах, е ужасно блатиста, маларийна. Жегата е неимоверна, комари, няма питейна вода и на всичкото отгоре пътят е наводнен от противника, пълно блато. Ако се наложи дълго да стоим на едно място, нашата армия ще загине. Вие пишете в малкото писмо, което ми донесе

Тер-Габриелян, че с оглед на трудността на нашето положение в международно отношение е по-добре да изчакаме, докато не укрепнем.

Ние очаквахме това, разбира се, и укрепвахме, но мисля, че щеше да е по-добре, ако бяхме тръгнали натам и с по-малки сили, непосредствено след Гражданската война в Баку. Тогава положението беше значително по-просто и ние щяхме да предотвратим всичко станало в Батум и след батумските преговори. Сега във всеки случай не трябваше повече да се бавим. Нашето положение в международен план наистина е дяволско – независима Грузия, независим Азербайджан, комай и независима Армения, германски протекторат, стремеж на Турция да завземе Закавказието без азербайджанска независимост и пр., и пр.; от другата страна англичаните – всичко това създава много сложна комбинация от ту изгодни, ту опасни за нас моменти. За нас е ясно едно: трябва да се върви напред! Ние мислехме да стигнем до Евлах и като помислихме малко, да вървим натам, към Елисаветпол. Право към Тифлис не се решавахме да тръгнем (в нашите планини). Но в последно време вече си говорим и за това.

Историята с Бичерахов (руския отряд в Персия) Ви е добре позната от моите предишни писма. Тези дни, след като отрядът му си проби път до Ензели, той пристигна тук. Ние разговаряхме, изяснихме всички спорни или изглеждащи спорни и съмнителни точки и се успокоихме. Ние вече не се боим, че той може да се окаже инструмент в ръцете на англичаните и дашнаците, и той не се бои от нас, не се бои, че ще разоръжим отряда му, че ще го разстреляме в морето с помощта на нашия флот и пр. Той искаше да вземе със себе си английски бронирани автомобили с английски екипажи и самолети, но ние иммахме сведения за очакваните от Вас бронирани автомобили и самолети и го убедихме да се откаже от английските. Този въпрос беше решен, но не окончателно; той ще ни пише от Ензели.

Бичерахов пое отговорна задача – да заеме нашия десен фланг, и по Шемаха-Геокчайския път, през Кахетия да се отправи към Тифлис, като вдигне на въстание по пътя планинците, в частност осетинците. Точно във връзка с този негов план, който много го въодушевява, ние започнахме определено да говорим и за Тифлис, макар че разбираме цялата сложност на политическата страна на въпроса, и ще помислим още предварително, преди да решим окончателно. Трябва да се има предвид, че за Бичерахов половинчатото решение на въпроса не го задоволява, не е достатъчно, защото той казва на своя отряд така: ние си отиваме вкъщи през Тифлис по военогрузинския път. След изясняването на въпроса с Бичерахов англичаните не са ни чак такава грижа.

Относно немците – най-противоречиви сведения. Вие несъмнено сте по-добре осведомени за положението в Западното Закавказие и за плановете на немците. Ние знаем, първо, че те имат свои особености, различни от турските плановете за Закавказието. Знаейки тяхната обща политика, мислим, че те обезателно ще тръгнат към Баку, но отчитаме и някои

трудности за тях. А ако е вярно споменатото в началото на писмото появяване на 217-а дивизия в Батум, то не може да има съмнения относно желанието им да вървят към Баку. Вчера ние бяхме силно озадачени от смелостта на двама немски офицери, които долетяха при нас. Те имаха мандати в качеството на парламентарии, пристигнали да търсят тук германски и австроунгарски военнопленници, като молеха наивно да им дадем бензин за обратен полет до Тифлис. Аз Ви ги изпращам с охрана от 4 души с нарочна бележка – правете с тях, каквото искате. А апаратът им ще остане за нас, ще ни свърши работа.

При нас, тук, сега, се намира изпратена от Централната колегия мисия по въпросите на военнопленниците начело с капитан Шнайдер. И с тях имахме недоразумения. След като получихме от Петровск съобщение, че на парахода „Крюгер“ пътуват подозрителни немски и турски офицери, нашето контраразузнаване имаше намерение да пресрещне парахода и да ги провери. Параходът пристигна през нощта и екипажът на парахода, който също се отнасяше с голямо подозрение към тях, не пожела даже да пристане към брега до сутринта, за да могат да ни уведомят за подозрителните гости. Контраразузнаването посрещна офицерите и ги изолира, за да се изяснят самоличностите им, да бъдат обискирани и пр. Немецът Руст и турският офицер, които съпровождаха немските офицери, ги арестуваха, а членовете на мисията бяха пуснати на свобода. През тези дни бях болен, лежах в леглото два дни. На третия ден ги приех, изказах им съжаление за причинените им неприятности, от това те бяха удовлетворени, заявиха, че смятат инцидента за изчерпан, и пристъпиха към своята работа – разбира се, под нашето бдително наблюдение. Те се държаха подозрително, организираха съвещания в мюсюлманската част на града и, както навсякъде, вероятно се интересуваха повече от политика, отколкото от пленниците. Днес те се сбогуваха с мен и във вторник, вдругиден, си заминават. Руст и турският офицер бяха арестувани досега, но вчера аз се разпоредих да ги освободят и да ги изпратят в Астрахан.

Има още един важен въпрос, за който трябва да напиша, – това е въпросът за нефтената промишленост. Нас съвсем ни объркаха с този въпрос. Прилагам три телеграми на Сталин, в които той съобщава за утвърдената национализация на нефтената промишленост. След такова, макар и само принципно, решение на въпроса ние трябваше да предприемем редица мерки за спасяване на имуществото и средствата на нефтените фирми. Трябваше да сложим ръка на текущите сметки, на нефта, на материалите и пр. А това не можеше да се направи, без да се обяви национализация на място. И ето, на 2 юни ние издадохме несъмнено известния Ви вече декрет (това всъщност не е декрет, а са мероприятия, необходими като предварителни стъпки). След това се получи приложената тук телеграма на Выснархознефть № 1069, където се съобщаваше, че и Совнаркомът, и Совнархозът са утвърдили национализацията, но обявяването ѝ

временно се забавя, докато не бъде представена сметката на Нефтения комитет. Тази телеграма беше получена със закъснение, струва ми се, на 12 или на 14 юни. Тя ни възмути, тъй като не може да се шегуваме с такъв въпрос, да се взимат решения, да се правят те достойни на публиката и след това „временно“ да ги забавят. Ние видяхме в това ходове на противниците на национализацията и затова протестирахме. Но след него дойдоха други телеграми, които окончателно ни хвърлиха в изумление. Същите тези телеграми на Выснархознефть № 1230 и на Главконефть № 1245 говорят за „ужким задържаното постановление на Совнаркома за национализацията“ и заявяват, че „никакви постановления за национализация на нефтената промишленост не са били правени“. Какво означава това? Аз още един път тогава Ви телеграфирах протест против тази непонятна и пагубна политика, идваща от Центъра, и заявих, че за нас „връщане не може да има“. Такова решение беше взето и от Съвета на депутатите в събота – 22-ри, единодушно. Убедително моля да се сложи край на тези колебания, да не усилвате позициите на нашите противници и да не затруднявате и без това във висша степен трудната работа по национализацията. Вие вероятно се боите от „левите детинщини“, но смее да Ви уверя, че ние твърде внимателно и грижливо се отнасяхме и продължаваме да се отнасяме към нефтената промишленост. Аз разбирам, че тази „национализация“ би трябвало да ви е струвала немалко в Русия, пристигащите [от Русия] разказват за грабежа на хазната, който се извършва под знамето на тази национализация, но при нас атмосферата е малко различна и ние твърде здраво седим на ковчето на хазната. Там, при Вас, замина един от изпратените от Вас – др. Салько. Той ще Ви разкаже подробности за нефтените въпроси. Впрочем бих помолил да се отнесете с доверие към него. Цялото това братство, което пристигна „за установяване на контрол над нефтената промишленост“, отначало следваше линията против национализацията и ние с тях не се разбирахме. По едно време даже мислехме, извинете за откровеността, да ги натоварим на парахода и да ги върнем обратно на Гуковский, но като поживяха малко [при нас], те се убедиха в необходимостта от национализация като единствен способ да се спаси нефтената промишленост от гибел и да постигнем износ на нефт. Това-онова може би ще Ви разкаже и Кузнецов – нашият секретар, когото изпратихме на конгреса.

На конгреса изпратихме общо 5 души – от тях 3-ма болшевики, 1 ляв есер, 1 ляв дашнак, но всички споделят нашата тактика.

Налага се да завърша писмото.

Приемете горещ поздрав. Ваш **С. Шаумян**

В Туркестан не сме много благополучни. Сега говоря за отговорните работници. Тук пристигна делегация начело с „извънредния комисар“ Дунаев. Много подозрително общество. Пиянстват, развратничат, харчат десетки хиляди. Пристигналият тези дни от там наш другар предава, че

това е общо явление в Ташкент. Трябва незабавно да се изпратят там надеждни хора. Напразно оставихте Коболев в Москва.

С. Ш.

*ЛВИСШП, с. 147 – 152. В ЛВИСШП е отпечатано по оригинала, съхраняван в архива на Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС, ф. 5, оп. 1, ед. хр. 1460, л. 10 – 14; ф. 461, ед. хр. 42446 – саморъчно написано. Публикувано в „Исторический архив“, № 2, 1957 г. Вж. също: **Шаумян**, Ст. Письма, 1896 – 1918. Ереван: Государственное издательство Армении, 1959, с. 100 – 107.*

Документ № 25

ТЕЛЕГРАМА ДО В. И. ЛЕНИН И В ЦАРИЦИН

23 юни 1918 г.

На основание на писмото и двете телеграми на Сталин за утвърждаване на национализацията на нефтената промишленост ние обявихме местен декрет с посочване на необходимите мероприятия за предотвратяване на разграбването и разстройството на промишлеността. Неотдавна беше получена телеграма от Выснархознефть, която съобщава за същото, само с указание за временно забавяне. Вчера бяха получени телеграмите на Главнефть 1230, опровергаващи телеграмите на Сталин [и] на Съвета на Выснархоз от четвърти юни. Такава политика за нас е неразбираема, крайно вредна, както вече протестирах веднъж, и повтарям още – решително протестирам. След това, което вече е направено и е направено много добре, връщане не може да има. Тези телеграми носят само дезорганизация. Моля за вашата лична намеса за предотвратяване на тежките последствия за промишлеността.

Председател на Бакиния съвет, народен комисар и временен извънреден комисар по въпросите на Кавказ **Шаумян**

*ЛВИСШП, с. 153. В ЛВИСШП е отпечатано по оригинала. Вж. също: **Шаумян**, С. Г. Избрани произведения. Т. 2. 1915 – 1918 гг. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1958, с. 355.*

Документ № 26

ТЕЛЕГРАМА ДО В. И. ЛЕНИН И В ЦАРИЦИН

29 юни 1918 г.

След известно прекъсване военните действия на Елисаветполското направление се възобновиха. Вчера, 29 юни, през нощта, беше получена следната телеграма от Корганов от Кюрдамир: „На фронта пред Геокчай от 27 юни се развиват боеве, противникът оказва упорита съпротива“. Телеграмата за приемане от Совнаркома на декрета за национализацията на нефтената промишленост на заседанието на 20 юни и за отмяна на двете телеграми на Главконефть получихме. Тя внесе успокоение. Сега започва същата история с национализацията на Каспийския флот. Телеграмата, получена днес с подписа на Мохровски, показва неосведоменост и неразбиране. Най-покорно моля навреме да се спрат, за да не ни пречат да работим. Тер-Габриелян пристигна с товара. Получих днес телеграмата на

Иванов за тръгването от Москва. Тези дни долетяха тук двама немски офицери от Тифлис уж с цел да се погрижат за пленниците, ние ви ги изпратихме в Москва. Общото положение в Кавказ все повече се усложнява, но ние се чувствуваме бодро и уверено.

Извънреден комисар по въпросите на Кавказ

Шаумян

ЛВИСШП, с. 154. В ЛВИСШП е отпечатано по оригинала, съхраняван в ЦГАОР СССР, ф. 130, оп. 2, л. 569, л. 8 – 9. Телеграмата е отпечатана през 1938 г. в списание „Красный архив“, № 4 – 5. Вж. също: Шаумян, С. Г. Избранные произведения. Т. 2. 1915 – 1918 гг. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1958, с. 336.

Документ № 27

ДО В. И. ЛЕНИН

29 юни 1918 г.

Скъпи Владимир Илич!

Предявителят на настоящото [удостоверение] др. Гукалов се делегира от инженер Громадчиков, пристигнал тук с Ваш мандат, за получаване в Москва на частите на радиотелеграфа и 10-киловатовата радиостанция морски образец.

Моля да го снабдите с Ваш документ, за да не го задържат. Още днеска или утре ще Ви пиша за нашите дела.

С горещ поздрав **С. Шаумян**

ЛВИСШП, с. 155. В ЛВИСШП е отпечатано според текста на оригинала, намиращ се в ЦПА ИМЛ, ф. 5, оп. 1, ед. хр. 1460, л. 15; ф. 461, ед. хр. 32014. Отпечатано в „Исторический архив“ № 2, 1957 г. Вж. също: Шаумян, Ст. Письма, 1896 – 1918. Ереван: Государственное издательство Армении, 1959, с. 110.

Документ № 28

ДО С. Г. ШАУМЯН

29.VI 1918 г.

Скъпи др. Шаумян!

Изпращам най-добри поздрави и пожелания.

Сталин е в Царицин. Писмата изпращайте най-добре чрез Сталин.

Привет! Ваш

Ленин

Изпратено в Баку.

ЛВИСШП, с. 156. За първи път е напечатано през 1938 г. Вж. също: Ленин, В. И. Полное собраное сочинений. Т. 50, с. 108. Шаумян, Ст. Письма, 1896 – 1918. Ереван: Государственное издательство Армении, 1959, с. 111.

Документ № 29

ДО В. И. ЛЕНИН

Скъпи Владимир Илич!

Тер-Габриелян изпраща при Вас другаря с поръченията. Той може да Ви съобщи малко за нашите работи, но добросъвестно ще изпълни възложените му задължения. От своя страна Ви моля да му дадете нужните хартийки с Вашия подпис. За това, струва ми се, че вече Ви писах.

Съобщавам още веднъж неприятната новина. Вчера сутринта получих съобщение от фронта за отстъплението на нашите войски. Прилагам копие от телеграмата на началник-щаба Аветисов. Противникът очевидно има съсредоточени големи сили в този район. Бичерахов се забави в Ензели, вероятно ще пристигне след 5 – 6 дни. Ако той беше вече тук, нямаше да имаме никакво отстъпление. Извинявам се, Владимир Илич, че пиша толкова кратко по толкова сериозна тема. Именно във връзка с тези затруднения съм страшно зает. Непрекъснато ме откъсват от писмото и, от друга страна, звънят от кея, настояват да побързам.

Може би ще отделя време вечерта и ще напиша по-подробно, като ще го изпратя по друг [куриер].

Приемете горещ поздрав.

Ваш **С. Шаумян**

1/VII-918. Баку

ЛВИСШП, с. 157. В ЛВИСШП е отпечатано според оригинала, който се съхранява в архива на Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, ф. 461, ед. хр. 32015; ф. 5, оп. 1, ед. хр. 1460, л. 16, саморъчно написано. Отпечатано в „Исторический архив“ № 2, 1957. Вж. също: Шаумян, С. Г. Избранные произведения. Т. 2. 1915 – 1918 гг. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1978, с. 363.

Документ № 30

ТЕЛЕГРАМА ДО В. И. ЛЕНИН И В ЦАРИЦИН

2 юли 1918 г.

На 30 юни тази година от Кюрдамир: „След два дни на много упорити [боеве] в направление на Геокчай на 29-и сутринта противникът с превъзхождащи ни сили притисна левия ни фланг и ни принуди да отстъпим в посока на Ахсу“.

От 1 юли т[ази] г[одина] от Кюрдамир: „Четиридневните боеве при Геокчай, от 27 до 30 юни, завършиха; обходният отряд обстреля Геокчай. Войските навлязоха в тила на противника. По силата на цяла редица неблагоприятни обстоятелства нашите войски, които заемаха фронтално положение, отстъпиха към Карамаръян. Противникът излезе от състоянието на полуобкръжение, което го заплашваше с разгром, и на свой ред започна да ни обхожда. Като се има предвид създалата се обстановка, в интерес на опазването на войските за по-нататъшни боеве се наложи дясната колона да се оттегли. Боят беше ожесточен, с щикови атаки. От ужасната жега и невъзможността да се достави вода войниците стигаха до припадък, но мъжествено отбраняваха своите позиции, хвърляха се в атака, само една част на левия фланг, когато беше обходена от многочис-

лена конница на противника, отстъпи и това повлия на целия фронт. Загубите и на двете страни са значителни.

В редовете на противника – редовни турски части; командният състав на артилерията и картечарите в значителна част са турски. Към края на боя пристигнаха 6 бронирани автомобила. Един от тях успя да вземе участие [в сражението]; нахлу в тила на противника; бронираният автомобил блестящо изпълни задачата си, като изведе от затрудненото им положение някои части, облекчи оттеглянето на ариергарда. На 1 юли т.г., в 5 ч. 15 м. Вечерта е получена телеграма от Кюрдамир, която съобщава, че нашето положение на фронта е възстановено. Току-що е получено сведение, че Геокчай е завзет от отряда на Амиров.

Народен комисар по военноморските въпроси.

Корганов

Съобщава извънреден комисар по въпросите на Кавказ

Шаумян

ЛВИСШП, с. 158 – 159. Телеграмата е напечатана в ЛВИСШП по текста, съхраняван в ЦГАОР СССР, ф. 130, оп. 2, д. 570, лл. 11 – 13. Публикувана е в списание „Красный архив“, № 4 – 5 (89 – 90) 1938, с. 19 – 20. Вж. още: **Шаумян**, Ст. Письма, 1896 – 1918. Ереван: Государственное издательство Армении, 1959, с. 113 – 114.

Литература

1. **Байков**, Б. Л. Воспоминания о революции в Закавказье. – В: *Архив Русской революции*. Т. 9 – 10. Москва, 1991, с. 114.
2. **Балаев**, Айдын. Февральская революция и национальные окраины. Мартовские события 1918 года в Азербайджане. Москва: Флинта, 2008.
3. **Безугольный**, А. Ю. Мартовские события 1918 г. в Баку и становление советской власти в Баку. – В: *Юг России и сопредельные страны в войнах и вооруженных конфликтах. Материалы Всероссийской научной конференции с международным участием*. Ростов-на-Дону, 22 – 25 июня 2016 г. ЮНЦ РАН, с. 134 – 141. http://www.ssc-ras.ru/ckfinder/userfiles/files/2016_Yug%20Rossii%20v%20voinakh.pdf
4. **Волхонский**, М. и В. Муханов. По следам Азербайджанской Демократической Республики. Москва: Европа, 2007. (Вж. и электронното издание: <https://www.e-reading.club/book.php?book=89005>; по-специално тук глава „Илюзия кавказской взаимности“: https://www.e-reading.club/chapter.php/89005/10/Volhonskii%20C_Muhanov_-_Po_sledam_Azerbaiidzhanskoi_Demokraticeskoi_Respubliki.html)
5. **Государственный** архив Азербайджанской Республики, ф. 2898, оп. 2, д. 11, л. 430.
6. **Кадио**, Жюльет. Лаборатория империи Россия/СССР, 1890 – 1940. Москва: Новое литературное обозрение, 2010.
7. **Ленин**, Владимир Ильич. Полное собрание сочинений. Том 48. http://publ.lib.ru/ARCHIVES/L/LENIN_Vladimir_Il'ich/_Lenin_V.I._PSS5_.html#148
8. **Микоян**, Анастас И. Дорогой борьбы. Книга 1. Москва: Издательство политической литературы, 1971, с. 133.
9. **Смит**, Майкл. Память об утратах и азербайджанское общество. http://old.sakharov-center.ru/publications/azrus/az_004.htm

10. **Шаумян**, Степан. Письма, 1896 – 1918. Ереван: Арм ГИЗ, 1959, с. 63 – 64.
11. **Alstadt**, Audrey L. The Azerbaijani Turks. Power and Identity under Russian Rule. Publication No 410. Stanford University, Stanford, California, USA: Hoover Institution Press, 2013.
12. **Cronin**, Stephanie. Reformers and Revolutionaries in Modern Iran: New Perspectives on the Iranian Left. London and New York: Routledge Curzon, Taylor & Francis Group, 2004.
13. **Hopkirk**, Peter. Like hidden fire. The plot to bring down the British Empire. – In: *Kodansha Globe*, New York, 1994, pp. 282 – 283.
14. **Kazemzadeh**, Firuz. Struggle for Transcaucasia (1917 – 1921). New York: Philosophical Library, 1951.
15. **Lohr**, Eric. Nationalizing the Russian Empire. The Campaign against Enemy Aliens during World War I. – In: *Russian Research Center Studies 94*, Harvard University Press, 2003.
16. **Roberts**, Glenn L. Commissar and Mullah: Soviet – Muslim Policy from 1917 to 1924. Florida, USA: Boca Raton, 2007, pp. 19 – 20. *Dissertation.com*
17. **Smith**, Michael G. Anatomy of a Rumour: Murder Scandal, the Musavat Partu and Narratives of the Russian Revolution in Baku, 1917 – 20. – In: *Journal of Contemporary History*, Vol. 36, No 2, April 2001. <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/002200940103600202>
18. **Swietchowski**, Tadeusz. Russia and Azerbaijan. A Borderland in Transition. Columbia: Columbia University Press, 1995.
19. **Swietochoowski**, Tadeusz. Russian Azerbaijan, 1905 – 1920: The Shaping of a National Identity in a Muslim Community. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.